

BALKAN HARBİ'NDE SİVİL HALKA YAPILAN MEZALİM

H. Yıldırım AĞANOĞLU
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul
Araştırmacı – Yazar
y_aganoglu@yahoo.com

Özet: 1912-1913 Balkan Harbi neticesinde Osmanlı Devleti (Doğu Trakya hariç) tüm Rumeli topraklarından çekilmek zorunda kalmıştı. Savaşta Osmanlı Ordusu'nun beklenmedik ani mağlubiyetiyle, iki ay içinde Batı Rumeli'nin İstanbul ile bağlantısı kesilmişti. Rumeli şehirlerinde, Balkan devletlerinin ordularının ardından gelen çeteciler, korunmasız durumdaki sivil masum halkı ellerine fırsat geçtikçe katletmişlerdir. Arşiv belgeleri, hatıratlar, gazete muhabirlerinin gözlemleri ve başka dokümanlar Bulgar, Sırp, Karadağ ve Yunan mezalimi örnekleriyle doludur. Savaş sonunda imzalanan antlaşmalara rağmen Türklere ve Müslümanlara uygulanan mezalim, kötü muamele ve ağır vergiler gibi sebepler, uzun vadede sivil halkın Rumeli'den Osmanlı Devleti topraklarına göç etmesiyle ve Rumeli'deki demografik nüfus oranlarındaki Müslüman halkının azınlık konumuna düşürülmesiyle sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Harbi, Bulgar, Sırp, Karadağ, Yunan mezalimi, isyan, katliam, etnik temizlik, göç, Rumeli Müslüman ahalisi, Makedonya.

THE ATROCITIES WAGED AGAINST THE CIVILIAN POPULATION DURING THE BALKAN WAR

Abstract: As a result of the 1912-1913 Balkan War, the Ottoman Empire had to retreat from Rumelia with the exception of Eastern Thrace. With the unexpected defeat of the Ottoman Army, the land tie between Western Rumelia and Istanbul was severed. When possible, the guerillas that followed the armies of the Balkan states murdered the unprotected and innocent civilian population. Archival documents, memoirs, observations of journalists and other documents are full of examples of the Bulgarian, Serbian, Montenegrin and Greek atrocities. Despite the treaties signed at the end of the war, the

atrocities, ill-treatment and heavy taxes the Turks and Muslims were subjected to resulted in this civilian population emigrating from Rumelia to the Ottoman Empire and led to the population ratio of the Muslims in Rumelia to drop to minority level.

I. Giriş

Osmanlı Devleti kurulduğu tarihten itibaren en önemli genişleme sahası olarak gördüğü Balkanlar'da 1352'de Çimpi Kalesi'ne hakim olunup Rumeli'ye ilk adımın atılmasından sonra 1912-13 Balkan Harbi sonuna kadar tam 560 yıl süren bir varlık göstermişti.¹ Osmanlı 1. Balkan Harbi neticesinde Balkanlar'dan (İstanbul ve civarı hariç) tamamen çekilmek zorunda kalmıştı. Sadece 2. Balkan Harbi sonunda elde edilen kısmi başarıyla Edirne ve Kırklareli bölgesi geri alınabilmişti.

Balkan Harbi sonunda yaşanan göçler sonrası, nüfusunun çoğunluğu Türk ve Müslüman olan şehir ve kasabalardaki demografik dengeler değişmiştir. Kuşkusuz göç kavramı, içinde acıyı, köklerinden koparılmayı, ekonomik ve siyasi dengelerin alt üst olmasını da beraberinde getirmektedir.² Göç adeta bir sel gibidir. Başladığı zaman kolay kolay kesilmez. Göçlerin en önemli sebeplerinden biri sivil halkın maruz kaldığı mezalimdir.

Savaşlarda her iki taraftan askerlerin ölmesi kaçınılmaz bir sonudur. Ancak savaşlarda hangi taraftan olursa olsun sivil halkın taciz edilmesi, mal ve mülklerinin gasp edilmesi, kadınlara tecavüz edilmesi, masum sivillerin öldürülmesi savaş hukukunu düzenleyen 1907 Lahey Sözleşmelerine aykırı bir durumdur. Balkan Harbi esnasında hiç beklenmedik bir şekilde ve kısa bir zaman içerisinde Türk ordusunun yenilmesiyle tamamen cephe ardında kalan masum Türk ve Müslümanlar, aşağıda da inceleneceği gibi büyük mezalimlere uğramışlardır. Masum sivillerin kadın, erkek, çoluk, çocuk, yaşlı, genç ayrımı yapılmadan öldürülmesi ve uygulanan çeşitli psikolojik harp taktikleri neticesinde Rumeli'deki birçok köy, kasaba ve şehir adeta boşalmıştır.

Artık siyasi bir mesele haline getirildiğini kanıksadığımız Ermeni soykırımı iddialarının ilgili olduğu 1915'ten sadece birkaç sene önce Balkanlar'da sivil

1 2002 yılına gelindiğinde Türklerin Rumeli'ye çıkışının 650. yıldönümü kutlanmaktaydı. Bu konuda yapılmış etkinlikler zinciri ve sempozyum için bkz: *650. Yıl Sempozyumu, Türklerin Rumeli'ye Çıkışının 650. Yıldönümü*, Yay. Haz: H. Yıldırım Ağanoğlu (İstanbul: Rumeli Dernek ve Vakıfları, 2002).

2 Göç konusunda son yıllarda artan bir ilgi gözlemlenmektedir. Balkanlar'dan yaşanan göçler konusunda şu eserlere müracaat edilebilir: Nedim İpek, *Rumeli'den Türk Göçleri* (İstanbul: TTK Yayınları, 1994); Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, (İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986); Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri 1912-1913* (Ankara: TTK Yayınları, 1995); H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi Göç* (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001).

Müslüman halka uygulanan mezalimleri, o tarihte de günümüzde de batılı devlet ve parlamentolar dikkate almamışlardır.

Bu makalede, önce Balkan Harbi'nin sebepleri, savaşın seyri ve savaşın kaybedilmesinin temel sebepleri ve neticeleri incelenecektir; ardından, sırasıyla, Yunan mezalimi, Bulgar Mezalimi, Sırp, Karadağ Mezalimi ve Makedonya'daki durum ele alınacaktır

II. Balkan Harbi

A. Sebepleri

Osmanlı Tarihi'nin en büyük yenilgilerinden biri olan Balkan Savaşları'nı sadece Türkler ve küçük Balkan devletleri arasındaki bir mücadelenin ürünü saymak yanlış olur. Dünya güç dengelerinin oluşmasında önemli bir yeri olan, hatta I. Dünya Savaşı'nın sebepleri arasında bile sayılabilecek Balkan Harbi'nin çıkmasında birçok etken vardır.

Büyük güçler tarih boyunca Balkanlara hâkim olabilmek için mücadele vermişlerdir. 19. asrın sonlarında ve 20. asrın başlarında da Rusya ve Avrupa devletleri Balkanlara sahip olmanın planlarını yapmaktaydılar. Paris Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın Balkanlar'a inmesi geciktirilmiş ise de, 1876 Sırp İsyanları ve 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi ile Rusya, Balkanlardaki Ortodoksların hamiliğini üstlenen politikalarına devam etmiş ve İstanbul'daki Rus Büyükelçisi General İgnatiyev aracılığıyla Balkanlar'daki Slavları kışkırtmıştı.³ Bu savaş neticesinde Ruslar, Balkanlar'da bağımsızlığını kazanmış küçük devletçiklerin hamisi rolünü daha kuvvetli bir şekilde sürdürmüştür.

Rusya Uzakdoğu'da Japonlara karşı yaptığı savaşı 1905'te kaybedince, gözünü geleneksel politikalarına uygun olarak Balkanlara ve Boğazlara çevirdi. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bosna-Hersek'in ilhakına razı olmasına karşılık Rusya'nın Boğazlardaki taleplerine sıcak bakabileceğini iletti. 5 Ekim 1908'de Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak edince, Rusya bunu istemeyerek kabul etti. Bunun üzerine, Jön Türk İhtilali'nden yararlanıp savaş yoluyla Boğazları ele geçirmek emelini hayata geçirmek istedi. Ancak 1908 Reval Buluşması'ndan sonra müttefiki olan İngiltere ve daha önceki müttefiki Fransa, Rusya'nın Boğazlarda üstünlüğü ele geçirmesini istemiyorlardı. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı'ya karşı Balkan devletlerinin birliğini destekleyerek Balkan Harbi'nin en önemli sebeplerinden birinin oluşmasını sağladı. Rus hükümetince Balkan

3 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, II Baskı (Ankara: TTK Yayınları, 1987), ss. 353-354.

devletlerine her türlü yardım sağlandı. Binlerce Rus gönüllü, Sırp ve Bulgarların yanında savaşmaya gitti.⁴

Balkan Savaşları'nın önemli sebeplerinden biri de Makedonya meselesidir. Makedonya Devrimci Örgütü (VMRO) 1903 yılında, Osmanlı yöneticilerinden çok Müslüman halkı hedefleyen bir ayaklanma planlamıştı. Maksatları, Osmanlı'nın ayaklanmayı kanlı bir şekilde bastırmasını sağlayarak Avrupa kamuoyunu etkilemek ve büyük güçleri müdahaleye zorlamaktı. Fakat senaryo istenen gayeden ziyade problemin uluslararası bir nitelik kazanmasına sebep olur. Bu problemde Avusturyalılar ile onların desteklediği Bulgarların tercihi, kendi kontrollerindeki bağımsız ya da özerk bir Makedonya'dan yanaydı. Fransa, İngiltere ve Rusya ise, Avusturya'nın Makedonya'yı da nüfuz alanına katarak Balkanlarda büyümesi yerine, Makedonya'nın Balkan devletlerince paylaşılmasını desteklemişlerdir.⁵ Böylece müttefiklerin onayıyla Balkan Savaşları'nın çıkışı da teşvik edilmiş olmaktaydı.

Harbi hazırlayan ana sebeplerden bir diğeri de Balkan milletleri arasındaki anlaşmazlıkları sona erdiren Kiliseler ve Okullar Kanunuydu. 1870 yılında Bulgar ve daha sonra Sırp Kiliselerinin bağımsızlıklarına kavuşmalarından ve Fener Rum Patrikhanesi'nin yönetiminden çıkmalarından beri, Makedonya'da Balkan milletleri arasında kıyasıya bir kilise kavgası sürmekteydi. Hangi kilise ve kiliselere bağlı hangi okulların kime ait olduğu belli değildi. Bu yüzden özellikle Bulgarlar ile Rumlar arasında çekişme hiç eksik olmuyordu. II. Abdülhamit ise iktidarının ilk gününden itibaren, Balkanlar'da denge siyaseti güdüyordu. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra İttihat ve Terakki önderliğinde bu mesele çözümlendi. 3 Temmuz 1910'da Osmanlı Hükümeti'nce çıkarılan Kiliseler ve Okullar Kanunu bu kargaşalığı gidermiş ve üzerinde anlaşmazlık olan kilise ve okulların kime ait olduğu belirlenmişti.⁶ İttihat ve Terakki önderleri, 1908 İhtilali'nde kendi taraflarında olan azınlıklar arasındaki en büyük anlaşmazlık sebebini ortadan kaldırarak böylece bir jest yapmışlardı. Fakat yaptıkları bu siyasi hata, Balkanların kaybındaki en önemli sebeplerden biri olmuştur.

1910'lu yıllarda cereyan eden Arnavutluk ayaklanmasında ve 1912 Nisanında Kuzey Arnavutluk'ta başlayan ayaklanma Mayıs ve Haziran aylarında Yakova ve Priştine'ye sıçradı. Ağustos 1912'de Arnavutlar Üsküp'ü işgal ederek hapishanede tutuklu bulunan mahkûmları salıverdiler. Memleketlerine yakın olan bölgelerdeki redif depolarını yağmaladılar.⁷ Taviz vermek durumunda kalan Jön

4 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi...*, s. 409.

5 Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar* (İstanbul: Tekeli İletişim Yayınları, 1995), s. 100.

6 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı* (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1988), ss. 70-71. Ayrıca Bkz: Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalklık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979), s. 116.

7 *Balkan Harbi, 3.cilt 1.kısım, Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu* (Ankara: TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1993).

Türkler, Arnavutların on iki büyük isteğini kabul ederek genel af çıkarmak zorunda kaldı. Jön Türkler'in Balkanları elde tutabilmek için dini ikinci plana atıp Türkleştirme politikası uygulamaları Arnavutların isyanının en önemli sebeplerindendi. Bu durum Türklerin Slavlara karşı olan üstünlüklerinde en önemli yardımcıları olan Arnavutları kaybetmelerine sebep oldu. Ayrıca bu yenilgi Makedonya'daki diğer Hıristiyanların isyan ve özgürlük ateşinin daha çok parlamasına ve Balkan Harbi'nin çıkmasına sebep olmuştur.⁸

Harbin öbür cephesine, yani Balkanlı müttefiklere bakıldığında, Harbin çıkış sebepleri benzerlikler gösteriyordu:

1. Karadağlılar daha fazla genişlemek arzusuyla Sancak ve Arnavutluk'ta büyüme istiyordu.
2. Yunanlılar büyük idealleri olan Adriyatik'ten İstanbul'u içine alacak bir şark imparatorluğu kurma sevdasında idi, harp öncesi hedefleri ise Makedonya kısmını almaktı.
3. Sırlar eski Sırbistan topraklarını ihya etmeyi düşünüyorlardı ve harp öncesi hedefleri ise Kosova ve Makedonya'yı almaktı.
4. Bulgarlar ise, kendilerinin Balkanlar'da yaşayan bütün milletlerin özünü teşkil ettikleri inancıyla, Balkanlar'da dini ve siyasi bir birlik kurmak azmindeydiler. Harp öncesi hedefleri ise Trakya ve Bulgarlarla meskün Makedonya kısmını almaktı.⁹

Balkan devletçiklerinin büyüme isteğinin ardında yatan sebep ise siyasi olduğu kadar ekonomiktir. Toprak açlığı olarak da ifade edilen demografik büyüme, 1880-1910 yılları arasında, Romenler 4.6 milyondan 7 milyona, Bulgarlar 2.8 milyondan 4.3 milyona, Sırlar ise 1.7 milyondan 2.9 milyona yükselmişlerdi. Bu nüfusa yetecek topraklar lazımdı. Bu da ancak işgallerle gerçekleşebilirdi. 1911'de kırsal kesimin toplam nüfusa oranı Bulgaristan ve Sırbistan'da %80, Romanya'da %75, Yunanistan'da %60 idi. Fakir köylüler tefecilere olan borçlarını ödeyemediklerinden kentlere doğru göç edip işçi sınıfını oluşturmaktaydı. Balkan ülkelerindeki siyasi partiler bu sıkıntılı hayattan istifade edip, savaşı teşvik ettiler. Balkanlı milletlerin Avrupa ile temasa geçmeleriyle Batı kültürü yayılmaya başladı ve Balkan Devletleri'nin hayatında önemli bir yer işgal etti. Devletler düzeyindeki politik çekişmeler milliyetçilerin yararına olarak grupların dayanışmasını kuvvetlendirdi.¹⁰ Bütün bu sayılanlar ülke içindeki sıkıntıları kapatmak ve halkı savaşa yönlendirmekte milliyetçiliği ön planda tutan politikacıların yararına oldu.

8 William Sloane, *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, çev. Sibel Özbudun (İstanbul: 1987), s. 133.

9 *Balkan Harbi*, c. I, (Ankara: TC. Genelkurmay Başkanlığı, 1970), ss. 56-57.

10 Georges Castellani, *Balkanların Tarihi* (İstanbul: Doğan Yayınları, 1995), ss. 355-359.

Balkan Harbi ncesinde Osmanlı Devleti'nin karadan bağlantısının bulunmadığı Trablusgarb'a İtalya'nın saldırısı üzerine girdiği savaşta, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı olan Oniki Adalar işgale uğramıştı.¹¹ Yine Çanakkale Boğazı'nın İtalyan donanması tarafından ablukaya alınması Osmanlı'yı zor duruma düşürmüştü. Neticede Osmanlı Devleti'nin İtalya'ya karşı mağlup olması Balkan devletlerinin Balkan Harbi ncesinde Osmanlı'ya karşı birleşmelerinde ve savaşın çıkışında önemli bir etken olmuştur. Osmanlı'nın seferberlik hazırlıkları sırasında, Ege Denizi'nde İtalyan ablukası devam ettiği için, Balkan limanlarına denizden asker sevk etmesi de mümkün olamıyordu.¹²

Osmanlı devlet adamları, Balkan Harbi öncesinde ittifakları ortadan kaldırmak için gerekli tedbirleri alamadıklarından yenilgi kaçınılmaz olmuştu. Atina Sefareti Müsteşarlığı'nda bulunan Galip Kemali Bey'in 1912 Nisan'ında İstanbul'a gönderdiği raporlarda, Bulgar ve Yunan kralları arasındaki gizli haberleşmelerde ğinilmişti. Bu haberleşmeler neticesinde Rum ve Bulgar Patrikhaneleri arasında gelişmekte olan iyi ilişkilerin dikkat çekici olduğu, ayrıca Bulgar ve Yunan komiteleri arasında da bir anlaşma zemini oluşturulmak istendiği gibi haberler İstanbul'a gönderilmiş, ancak dikkate alınmamıştı.¹³

B. I. ve II. Balkan Harpleri

Aralarında derin anlaşmazlıklar bulunan Sırbistan ile Bulgaristan'ın, Rusların yoğun gayretleri sonunda imzaladığı ittifak sonucunda savaşın çıkacağı belliydi (13 Mart 1912). Bu ittifaka göre Osmanlılarla bir savaş halinde iki devlet birlikte hareket edeceklerdi. Diğer önemli bir konu da, ayrıntıları tam olarak kararlaştırılmamış olsa da, Kuzey Makedonya'nın Sırbistan'a, Güney Makedonya'nın ise Bulgaristan'a bırakılmasıydı. Yunanistan ise bu ittifakı ğrendiğinde Başbakan Venizelos aracılığıyla ittifaka katılmak için diplomatik teşebbüsler yaptı. Sonuçta 29 Mayıs 1912'de, Sofya'da Yunan-Bulgar gizli antlaşması imzalandı. Antlaşmayı çıkmaza sokmamak için toprak paylaşımı konuşulmamıştı. 1912 Ağustosu'nda Karadağ-Bulgar Anlaşması imzalanınca Osmanlı'nın Rumeli'de sonunu getirecek olan ittifaklar zinciri de tamamlanmış oluyordu. Bu politik antlaşmaların hemen akabinde harbin esaslarını konuşmak için askeri heyetler bir araya geldiler ve 11 Mayıs 1912'de Bulgar-Sırp ve 22 Eylül 1912'de de Bulgar-Yunan gizli askeri anlaşmaları imzalandı.¹⁴

11 Ali Arslan, "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası İle Osmanlı Devleti'nin Adalardaki Halkla İlişkileri ve Yardımları (1913-1919)", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 12 (İstanbul 1998), ss. 24-36.

12 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II. Kısım I (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,1991), s. 382.

13 Galip Kemali Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene* (İstanbul: şaita Matbaası, 1949), s. 288.

14 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 68-70.

Osmanlı Devleti'nin harbin hemen öncesinde, Avrupalı büyük devletlere bir iyi niyet gösterisi olarak, 150.000 kişilik talimli ve tecrübeli askerinden oluşan en muntazam kuvvetlerini terhis etmesinin büyük yanlışlık olduğu, Osmanlı Devleti'nin Atina Elçiliği'nde, durumu yakından izleyen Galip Kemali Bey tarafından da belirtilmektedir. Ayrıca ittifak anlaşmalarının imzalanmasından sonra bunların önlenmesi ve Osmanlı Devleti lehine düzeltilmesi için yeterli zaman varken, Osmanlı bürokrasisinin parti kavgaları, nüfuz ve ihtiras düşünceleri içinde olması bunu engelliyordu.¹⁵

Ordunun askeri açıdan içinde bulunduğu kötü durum rapor edilmesine rağmen, Hükümet savaşa girilmesi noktasında kamuoyu baskısının etkisinde kalmıştı. Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa ordunun siyasete bulaşmış durumunu ve zayıflığını şu şekilde anlatmaktadır:

Osmanlı Ordusu... kabineler değiştirecek nüfuz ve iktidarı istihsal edecek derecede siyasetle iştilal eylemelerinden rical ve erkan arasında şahsiyet meseleleri tevhid-i amâl ve mesaiyi akim bırakmasından dolayı harpte muvaffakiyetin rükn-i esasîsi olan sıkı bir inzibatın vücudu temenni-i muhal olmuştur. İşte harbi, inzibat ve terbiyesi muhtell, alat ve edevatı kırık ve dökük, kendisi ihtilal-i dahilîlerle bozulmuş tabii tüvanı kalmamış olan bir ordu ile icraya kalkıştk.¹⁶

Abdullah Paşa, Padişah ile olan görüşmesinde de seferberliğin ilanından evvel ordunun Balkanlar'daki durumunun çok kötü olduğunu, ordunun hazırlıklı olmadığını ve savaşın kesinlikle diplomatik yoldan önlenmesi gerektiğini söylemişti. Paşa'nın, Vükela Heyeti'ne de "Sadece Bulgarlar ile bile savaşamayız. Onları Çatalca'da durdurabilirsek ne ala" diye görüş bildirip savaşa karşı olduğunu söylemesine rağmen görüşleri dikkate alınmamıştı.¹⁷

İstanbul'da İttihat ve Terakki'nin kıskırttığı üniversite talebeleri ve bunların yönlendirdiği halk, hükümetin savaşa girmemek için yaptığı teşebbüslerin aksine, savaşa girmek için mitingler düzenliyorlardı. Nitekim 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Hükümeti'ne savaş ilanı ile beklenen gün gelmiş oldu. Avrupalı devletler bir ortak görüş belirterek savaş sonunda hiçbir toprak değişikliğini kabul etmeyeceklerini ve statükoyu koruyacaklarını Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Çünkü bu savaşta Osmanlıların Balkan devletlerini ağır yenilgiye uğratacağı ve topraklarını işgal edeceği düşünülüyordu.

15 Galip Kemali Söylemezoğlu, *Harcıye Hizmetinde...*, ss. 323-334.

16 Recep Çelik, "1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı (Tahlil ve Metin)" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991), s. 11.

17 Recep Çelik, "1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu", s. 13.

Savaşın başlamasından sonra Karadağlıların kazandığı başarılar, henüz savaşa girmemiş Balkan ittifakında sevinçle karşılanıyordu. Ancak Karadağ'ın bu başarıları İşkodra önüne gelince durduruldu. Hasan Rıza Paşa komutasındaki Osmanlı birlikleri tamamen kuşatılmış şehri başarıyla savundu ve Karadağlılara ağır kayıplar verdi. Bütün direnişe rağmen İşkodra şehri 10 Nisan 1913'te teslim oldu. Şehrin savunması, Hasan Rıza Paşa'nın bir suikasta kurban gitmesinden sonra Esat Toptani Paşa'nın komutasına bırakılmıştı. Karadağ Kralı Nikola, Esat Paşa'ya, Arnavutluk Kralı olmasını destekleyeceğini beyan ederek şehri teslim almıştı.¹⁸ Fakat Avrupalı devletler İşkodra'nın Karadağ'a değil Arnavutluk'a bırakılmasını istemişler ve savaş sonunda da bu isteklerini Karadağ'a zorla kabul ettirmişlerdi.

Bulgarlar ve Sırp lar ise hemen savaşa girişmeyip kendileri ve gereken zamanı kazanmak için Osmanlı Devleti'ne bir takım ulti matomlar vermişti. Makedonya'da reform yapılması, imparatorluk uluslarının ırkı özgürlüğünün bütün sonuçlarıyla onaylanması, her ulusun Osmanlı Meclisi'nde nüfusuna göre temsil edilmesi, Hıristiyanların buldukları bölgelerde ve Hıristiyan subayların komutasında askerlik yapılması, Müslüman göçmen getirilerek Rumeli vilayetlerinin ırkî durumunun değiştirilmemesi gibi taleplerinin yerine getirilmesini istemişlerdi. Bu notada yer alan maddelerin uygulamalarının denetlenmesi için Sadaret'te eşit sayıda Hıristiyan ve Müslüman'dan oluşan bir kurulun bulunması ve kurulun çalışmalarını Büyük Devletler ve Balkan Devletleri'nin elçilerinin gözetimi altında yürütmesi gibi kabulü imkânsız taleplerde bulunmuşlardı. Burada dikkat çeken husus şudur: daha önceden bu tür talepler Büyük Devletler'e iletilir ve onların haklı bulması neticesinde Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalede bulunulurdu. Oysaki Balkanlı Devletler ilk defa Osmanlı Devleti'ne buyruklar vermeye kalkışıyorlardı.¹⁹

Bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'nce gayet ağır bulunması normaldi. Devlet bunu içişlerine karışma vesilesi sayarak 16 Ekim 1912'de Bulgaristan ve Sırbistan'a savaş ilan etti. Müteakip günlerde Yunanistan'a savaş ilan edilmesiyle Osmanlı Balkanlar'daki dört devlet ile savaş haline girdi.²⁰

Bulgaristan ile savaş başladıktan sonraki ilk büyük çarpışma, 22-23 Ekim 1912'de meydana gelen Kırklareli Savaşı'dır. Taarruza geçen Bulgar kuvvetleriyle çarpışmalar yapılmış ve Bulgar ordusu fazla ilerleyememişti. Ancak gece eğitimine alışık olmayan Osmanlı askerlerinin, gerekli önlemleri almadan uyuması ve General Dimitriyef komutasındaki Bulgar birliklerinin "Padişahım

18 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*, çev. Zaver Biberyan (İstanbul: Sander Yayınları, 1975), ss. 328-329.

19 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi...*, ss. 420-421.

20 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 86-91.

çok yaşa” diyerek yaptıkları şaşırtma baskını sonucunda Osmanlı birlikleri çözülmüş ve akabinde Mahmut Muhtar Paşa komutasındaki 3. Kolordu bozguna uğramış ve geri çekilmiştir. Paşa'nın çabası geri çekilen askerleri durdurmaya yetmemiş ve bu bozgun büyüyerek ilk savaşın kaybedilmesiyle neticelenmiştir. Kolorduya Lüleburgaz'a çekilme emri verilir. Ancak soğuk, yağmur, çamur ve de en önemlisi panik yüzünden düzenli bir çekilme gerçekleştirilemez ve birçok cephane, erzak vs. düşmana terk edilir.²¹

28 Ekim-2 Kasım arasındaki Pınarhisar-Lüleburgaz savaşlarının da kaybedilmesiyle, mevcudu 100.000'i aşkın ordu ve peşindeki muhacirler 100 km. gerideki Çatalca istihkâmlarına kadar geri çekildiler. Bulgar Genelkurmayı'nın harekât planları da bu ani gelişmelere uygun değildi. Bulgarlar Çatalca'ya geldikleri zaman topraklarından 250 km. kadar uzakta ve her türlü ulaşım imkânından yoksunlardı, iâşe ve levazım ihtiyaçlarını dahi karşılayamıyorlardı. 17-18 Kasım Çatalca muharebeleriyle Bulgarlar yenilmiş ve böylece ilerlemeleri durdurulmuştur. Bulgarlar ölü ve yaralı olarak 12.000 kayıp vermişlerdi. Ayrıca, her iki tarafta görülen kolera da ağır kayıplara sebep oluyordu.

Yalnız Edirne şehri Bulgarlar tarafından kuşatılmasına rağmen Şükrü Paşa komutasında diremişti. Düşmanın taktik üstünlüğü yanında bizzat cephede doktor bulundurmasına karşın, Osmanlı birliklerinde yaralı taşıyacak sedyeci bile bulunamıyordu. Sırf bu olay bile askerlerin morallerini olumsuz yönde etkiliyordu.²² Şehrin kuşatılmasından önce kendini Edirne'ye atan muhacirler de savaşın içinde kalmışlardı. Sarayıçi ve şehrin tüm camileri muhacirlerle doluydu.²³ Nihayet her türlü yardımdan uzak kalan Edirne, 26 Mart 1913'te Bulgar muhasarasına karşı koyamayarak düşmüştü.

Sırp kuvvetleriyle ilk büyük savaş, Kumanova Meydan Muharebesi olmuştu. 23 Ekim 1912'de başlayan bu savaşta, önce Osmanlı kuvvetleri taarruz etmiş ve başarılar kazanmıştı. Fakat ikinci günün gecesi, Arnavutlardan oluşan Üsküp Redif tümeninin askerlerinin cepheyi bırakıp evlerine ve yakın köylerine gitmeleri yüzünden meydana gelen boşluktan yararlanarak Sırlar taarruza geçmiş ve Osmanlı Ordusu'nun panik halinde geri çekilmesine sebep oldular. Bunda Sırp topçusunun da önemli rolü vardı. Bu panik, savaşın büyük bir mağlubiyetle bitmesine sebep oldu ve Sırlar 25 Ekim'de Kumanova'ya, hemen ertesi gün de Üsküp'e girdiler.²⁴ Kırçova-Pirlepe savaşlarını kaybeden Osmanlı Birlikleri, 18 Kasım'da Manastır'da dört gün süren ve Sırlara ağır kayıplar

21 Mahmud Muhtar, *Balkan Harbi, Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, Yay.Haz. M. Ziyaeddin Engin (İstanbul: 1979), ss. 29-39.

22 Hasan Cemal, *Tekrar Başımıza Gelenler*, çev: Murat Çulcu (İstanbul: Kastaş Yayınları, 1991), s. 90.

23 Hasan Cemal, *Tekrar Başımıza Gelenler...*, s. 116.

24 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 197-204.

verdiren bir savaş vermesine rağmen neticede yenilmiş ve Sırp lar 19 Kasım 1912'de Manastır'ı işgal etmişlerdi.²⁵

Yunanlılara karşı ilk b y u k savaşlar Serfice ve Yenicevardar savaşlarıdır. Yunanlılar bu savaşları kazandıktan sonra onlerinde ciddi bir engel kalmamış ve Selanik şehri tek bir kurşun atılmadan Tahsin Paşa tarafından Yunanlılara teslim edilmişti (9 Kasım 1912).²⁶ Selanik'e birkaç g un sonra ulaşan Bulgar birlikleri de şehirde yerleşmişlerdi. Yunan ordusunun esas b y u k kuvveti bu y onde ilerlerken bir kolordusu da Yanya şehrini kuşatmıştı. Yanya şehri uzun s ure dayanmasına rağmen 6 Mart 1913'te Osmanlı y onetiminden çıktı.²⁷ Ayrıca Yunanlılar herhangi bir askeri destekten yoksun Sakız, Midilli, Limni, Bozcaada gibi Ege Adaları'na asker çıkararak işgal ettiler.

Her cephede yenilgiye uğrayan Osmanlı Ordusu ile Balkanlı m uttefikler arasında 3 Aralık 1912'de ateşkes ilan edildi. Gerçi ateşkesin şartları bile adaletsizdi. Mesela, T u r k l e r kuşatma altındaki Edirne'ye demiryolundan yardım g o t u r e m e y e c e k , fakat Bulgarlar Edirne i c h i n d e n g e c e n demiryolunu kullanarak kendi birliklerine yardım g o t u r e b i l e c e k l e r d i . Yunanlılar ise ateşkesi kabul etmemiş ve savaşa devam ederek denizyoluyla merkezden Osmanlı Batı Ordusu'na yardım g o n d e r i l m e s i n e engellemişlerdi. Bu şartlar altında barışı g o r u ř m e k i c i n toplanan Londra Konferansı'nda B y u k u k devletler de tamamen Balkanlı devletlerin yanındaydılar. Zorlukla g e c e n barış g o r u ř m e l e r i n d e Sadrazam Kamil Paşa H u k u m e t i direnmek istediye de askeri bir kozu olmadığından b u t u n s o y l e n e n l e r i kabul etmeyi d u ř u n u y o r d u . Yalnız Edirne'nin Bulgarlara bırakma sorumluluğunu y u k l e n m e k istemiyordu. Saltanat ř urası toplandı ve kararın kabul edilmek zorunda olduğu sonucu çıktı. Bu arada savaşa girilmesini teşvik eden İttihatçılar ve onu destekleyen basın, Avrupa'nın ve Edirne'nin kaybindan dolayı alabildiğine h u k u m e t e muhalefet etmekteydiler.

İşte bu esnada Trablusgarp savaşından İ stanbul'a d o n e n Enver Bey ve bazı İttihatçı subaylar 23 Ocak 1913'te Babıâli Baskını'nı gerçekteştirdiler. Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve bazı subaylar o l d u r u l d u . Sadrazam Kamil Paşa istifa etmek durumunda bırakıldı. Mahmut ř evket Paşa Sadarete getirildi ve çoğunluğu İttihatçılardan oluşan bir h u k u m e t kuruldu.²⁸ Bu baskınla Osmanlı çoğulculuğu da noktalanmış ve bu tarihten itibaren İttihat ve Terakki, I. D u n y a Savaşı'nın sonuna kadar muhalefeti susturarak u l k e y i y o n e t m i ř t i . H u r r i y e t i ilan edenler sanki birer despota d o n u ř m u ř l e r d i .²⁹

25 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 231-241.

26 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi...*, s. 402.

27 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi...*, s. 436.

28 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 244-250.

29 Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi, T u r k i y e ' d e Ekonomi ve Toplum (1908-1950)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), s. 108.

8 Şubat 1913'te Şarköy'e başarısız bir çıkarma harekâtı yapıldı. Maksat Edirne'yi kurtarmaktı. Ancak bu yenilgiden sonra da umutlar tükendi ve Edirne'nin de düşmesi üzerine uzun görüşmeler ve büyük devletlerin baskısıyla 30 Mayıs 1913'te Londra'da barış imzalandı. Osmanlı, tüm Avrupa topraklarını kaybetmişti. Trakya'da sınır Midye-Enez çizgisiydi ve Edirne Bulgarlara verilmişti; Arnavutluk bağımsız olmuş, Ege Adalarının geleceği Büyük Devletler'in kararına bırakılmıştı.

Edirne'yi düşmana veriyor diye Kamil Paşa'yı eleştiren İttihatçılar kendi elleriyle Edirne'yi bırakmak durumunda kalmışlardı. Londra Barış Antlaşması imzalandıktan iki hafta sonra 12 Haziran 1913'te Sadrazam Mahmut Şevket Paşa bir suikast ile öldürüldü. Sadrazamlığa Sait Halim Paşa getirildi.

Savaş bitmişti ama Balkanlı devletler arasındaki anlaşmazlıklar bitmemişti. Bulgarlar en çok kayıp veren kendileri olduğu halde Makedonya'dan fazla pay alamamaktan şikayet ediyorlardı. Öte yandan Sırlar ve Yunanlılar ise aynı şikâyetlerde bulunmuşlar ve Bulgarlara karşı ittifak anlaşması yapmışlardı. Romanya ise I. Balkan Savaşı'nın dışında kalarak hiçbir kazanç elde edememişti ve ayrıca onların da Bulgarlara karşı düşmanlıkları vardı. Barışın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra Bulgaristan 29 Haziran 1913'te bir baskın hareketiyle Sırlara ve Yunanlılara saldırdı. Altı günlük savaştan sonra Bulgarlar mağlup oldular. Bu savaş neticesinde Romenler de yıpranmamış ordularıyla Plevne ve Silistre'yi ele geçirip Dobruca'yı almışlardı.

Fırsattan istifade eden Osmanlı ordusu, 15 Temmuz'da harekete geçmiş ve Midye-Enez hattına kadar ilerlemişti. Avrupa devletleri ve özellikle İngiltere, Osmanlıların bu hattı kesinlikle geçmemeleri noktasında tehditler savurmaktaydı. Bu hatta dört gün bekleyen ordu 21 Temmuz'da Kırklareli'ni, 22 Temmuz 1913'te de Edirne'yi geri almıştı. Zaten ciddi bir savaş olmaksızın Bulgarlar geri çekilmişlerdi. Böylece Meriç nehrine kadar olan bütün Doğu Trakya ele geçirilmiş, ancak Avrupalı devletler buradan ileriye geçilmemesini tekrarlatmışlardı.³⁰

Neticede, bir ay süren II. Balkan Savaşı sona erdi ve 10 Ağustos 1913'te Bükreş Barış Antlaşması imzalandı. Buna göre Vardar Vadisi'nin orta kısmı Sırbistan'a, Kavala ve Serez Yunanistan'a, Güney Dobruca ve Silistre ise Romanya'ya bırakılmıştı. 29 Eylül 1913'te de Bulgarlar ile Osmanlı Devleti arasında İstanbul Muahedesi imzalanmıştı. Antlaşmaya göre şimdiki Trakya hududuna yakın bir sınır kabul edilmişti, tek fark Meriç nehri ilerisindeki Dimetoka ve 25-30 km. toprağın Türk tarafında kalmasıydı.³¹

30 İbrahim Artuç, *Balkan Savaşı...*, ss. 308-319.

31 Dimetoka şehri ve çevresi I. Dünya Savaşı'nda Bulgarları Osmanlı-Alman ittifakına dâhil edebilmek için Almanya'nın baskısıyla Bulgaristan'a bırakılmıştır.

Savaşı bitiren diğer antlaşmalara gelince, Yunanistan ile Atina'da 14 Kasım 1913 tarihinde barış antlaşması imzalandı. Buna göre iki devlet arasındaki Ege Adaları antlaşmazlığı Büyük Devletler'in kararına bırakılıyordu. Yunanistan'da kalan Türklerin dinî hak ve serbestlikleri tanınıyordu. Karadağ ile ise 14 Mart 1914'te barış antlaşması imzalanmıştır. Sırbistan ile sınır kalmamasına rağmen 26 Mart 1914 tarihinde imzalanan barış antlaşması ile savaş durumu sona erdirilmiştir.³²

C. Harbin Kaybedilmesinin Sebepleri

Harbin kaybedilmesindeki askeri sebepler şu şekilde özetlenebilir. Ordu arasında talim, terbiye noksandı. Talimli askerler terhis edilmişti. Özellikle Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesinden sonra siyasi kararlarla rütbe indirimine girişilmiş ve emir komuta zinciri oldukça yara almıştı. Seferberlik tamamlanmadan savaş başlatılmış savunma kabiliyetinden bile yoksun ordunun taarruz harekâtı yapması istenmişti. Soğuk ve yağışlı hava başarılı bir şekilde geri çekilmeye el vermemiş, top ve ağır malzemelerin büyük bir kısmı düşmana terk edilmişti. Erzak, cephane ve levazım konusunda askere lojistik destek sağlanamamıştır. Buna ilaveten kolera salgını da yenilginin en önemli sebeplerindedir.³³

Harbin kaybedilmesindeki en önemli sebeplerden biri de ordudaki subay sayısının azlığı ve kendi aralarındaki antlaşmazlıklardı. Ordunun subay kadrosu 30.653 olması gerekirken 1911 sonunda 16.211 subay vardı. Diğer bir problem ise subaylar arasındaki alaylı-mektepli ekişmesiydi. Alaylılar, mekteplileri rütbede ve yükselmede gözü olan çocuklar olarak grrlerdiler. Mektepliler yani Harbiye mezunları da alaylıları yeteneksiz, kudretsiz, kaba insanlar olarak grrlerdiler. Ayrıca Nizamiye sınıfı dışında kalan redifler de ayrı bir problemdi. Redif subayları eğitimle uğraşmazlar ve hatta askerlerini kanun ve nizamla karşı gelmeye bile teşvik ederlerdi. Aralarında ticaretle uğraşanlar, tütün kaçakçılığı yapanlar bile vardı.³⁴

Balkan Harbi'nin kaybedilmesinde ordunun politikaya bulaşmasının da büyük rolü bulunmaktadır. Savaş esnasında subaylar *Hürriyetçi* ve *İttihatçı* olarak ikiye blnmşti. Ast-st ilişkisi büyük yara almış olan subaylar, üstlerinin emirlerini dinlememekteydiler. İttihat ve Terakki muhalifi olan Dahiliye Nazırı Ahmed Reşid Bey, "Savaşı kazanacak ittihatçı olmayan bir hükümetin varlığından ise ordumuzun mağlup olmasını İttihatçılar tercih etmiştir" diyordu. İttihat ve

32 Aram Andonyan, *Balkan Harbi Tarihi*..., s. 531.

33 Recep elik "1328 Balkan Harbi'nde şark Ordusu...", ss. 250-254.

34 *Balkan Harbi, Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu Harekat ve Muhaebelere* (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 1979), s. 31.

Terakki partililerin Anadolu'dan Rumeli'ye gönderilen erlerin arasına karışarak "Sizin vatanınız Anadolu, Rumeli'de ne işiniz var?" diye propaganda yaptıkları iddia edilmektedir.³⁵ Nitekim buna benzer başka bir iddiaya göre, Yunanlılar ile 17 Aralık 1912'de yapılan deniz savaşlarında ağır yaralar alan Yunan Amiral gemisi olan Averof zırhlısına taarruz edilmemişti. Kamil Paşa Hükümeti'ne zafer kazandırmak istemeyen bazı Türk deniz subaylarının kasti gayretsizlikleri yüzünden Yunan donanması imha edilememiştir.³⁶

D. Harbin Neticeleri ve Sonrasındaki Kuvvet Dengeleri

Birinci Balkan Savaşı 7 ay 22 gün sürmesine rağmen, Türklerin bozgunu ilk üç haftada gerçekleşti. Savaş sonunda dengeler alt üst oldu. Balkan Harbi'ne katılan devletlerin Osmanlı Devleti'nden kazançları ve savaş sonundaki durumları aşağıdaki gibidir.³⁷

Tablo: Balkan Ülkelerin Savaş Sonunda Kazanç ve Kayıpları

Ülke Adı	Savaşta Kazancı		Savaş Sonrası Durumu	
	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus
Bulgaristan	25.257	984.000	121.062	5.322.000
Yunanistan	55.919	1.859.000	120.060	4.400.000
Sırbistan	41.873	1.942.000	87.300	4.942.000
Karadağ	5.590	161.000	15.017	435.000
Arnavutluk	-	-	25.734	800.000

Balkan Savaşları'nın üç mağlubu vardı. Türkler, Bulgarlar ve Avusturyalılar. Öte yandan Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ bu savaşlarda yüzölçümlemlerini iki katına çıkardılar. Bundan sonra Osmanlı ile bir sınırı kalmayan ve kazandığı zafer sarhoşluğuna kendini kaptıran Sırbistan kendine yeni büyüme alanı olarak Avusturya'yı seçti. Bunun en önemli neticesi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdının Bosna-Hersek'te bir Sırp anarşisti tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması oldu. Yunanistan ise artık Balkanlar'da daha fazla büyüemeyeceğinin bilincinde olarak Ege Adaları'nı ele geçirip gözünü İzmir ve Anadolu kıyılarına dikti.

Dolayısıyla bu mağlubiyet Balkan Savaşı sonrası ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde, bu üç ülkenin aynı ittifak içinde bir araya gelmeleri neticesini doğurdu.

35 Yılmaz Öztuna, *Rumeli'ni Kaybımız, 93 ve Balkan Savaşları* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1990), s. 125.

36 Yılmaz Öztuna, *Rumeli'ni Kaybımız...*, s. 115.

37 Yılmaz Öztuna, *Rumeli'ni Kaybımız...*, s. 184.

Böylece İngiltere ile Rusya'nın araya koydukları küçük devletçiklerle Balkanları kontrol altında tutma ve denetleme umutları suya düştü. Bu karışıklıklar ve oturmamış kuvvet dengeleri içindeki Balkanlar'da, bir Sırp-Avusturya savaşı kapıda olduğu gibi, Yunanlılar ile Türklerin arasındaki Ege Adaları'nın statüsü ve muhacirlerden kaynaklanan gerginlikler de bir Türk-Yunan savaşı beklentisini vermekteydi.³⁸

Balkan Savaşı sonrasında Makedonya topraklarının büyük çoğunluğunun Yunanistan ve Sırbistan tarafından paylaşılması, Makedonya'nın özerk bir bölge olması için savaşan İç Makedonya Devrimci Örgütü (VMRO)'nun³⁹ geliştirmeye çalıştığı Makedon kimliği ile ilgili amaçlarını da akamete uğratmıştır.⁴⁰ Böylece Makedonya'nın bağımsızlığı meselesi 1991'e kadar bir daha gündeme gelmeyecektir.

Çok geçmeden Osmanlı Devleti'nde İttihat ve Terakki duruma tamamen hâkim olacak ve Osmanlı Devleti de Balkan Harbi'nin bitişinden tam bir yıl sonra 12 Kasım 1914'te I. Dünya Savaşı'na sokulacaktır. Enver Bey, 18 Aralık 1913'te yarbaylıktan Albaylığa, 5 Ocak 1914'te ise Mirlivalığa (Tuğgeneral) terfi ettirilip Harbiye Nazırlığına getirildi. Bu arada Padişahın yeğeni olan Naciye Sultan ile evlendi ve saraya damat oldu. Kendisini Harbiye Nazırlığı'na uygun gördü ve bunu Sadrazama bir ultiatom gibi bildirdi. Sadrazam Sait Halim Paşa şaşkınlık içinde, genç olduğu biraz daha beklemesinin uygun olduğunu belirtince, Enver Paşa'nın cevabı sert ve kesin olmuştu: "Maksadımı arz edemedim galiba. Bir İttihat ve Terakki Hükümeti olan kabinenizde Harbiye Nazırlığını üzerime almam uygun görülmüştür."⁴¹ İttihat ve Terakki önderlerinin zoruyla, Balkan Harbi sonrasında böyle karışık bir ortamda Osmanlı I. Dünya Savaşı'na girmek mecburiyetinde bırakılmıştır.

Balkan Harbi sonunda artık Osmanlılık düşüncesi de son bulmuştu. Rumeli'deki savaşın ve mezalimlerin halkın hafızasında acı intibalar bırakması, Türk milliyetçiliğinin İttihat ve Terakki önderliğinde hızla yayılmasını sağlamıştı. Balkan Harbi'nin diğer savaşlara nazaran halkı daha fazla etkilemesinin sebepleri yaralıların ve muhacirlerin akın akın İstanbul'a gelmesi ve gazetelerin günü gününe savaş ve mezalim haberleri vermesiydi. Balkan Harbi'nden önce Türk milliyetçiliğini ön plana çıkaran dernekler ve *Türk Derneği Mecmuası*, *Türk Yurdu*, *Halka Doğru* gibi yayınlar görülmüş ise de bu dernek ve yayınlar sadece seçkin aydınların ilgi alanında kalmışlardı. Anadolu Müslümanı. Türk kimliğini

38 Stefanos Yerasimos, *Milliyet ve Sınırlar...*, s. 70

39 Makedonca Dilindeki söyleyişle VMRO: Vatreşna Makedonska Revolutsionna Organizatsiya.

40 Gül Tokay, "Makedonya Sorunu (1878-1913)," *Berlin Antlaşması'ndan Günümüze Balkanlar*, ed. Mustafa Bereketli içinde (İstanbul: Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999), s. 65.

41 Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa* cilt II. (İstanbul: 1986), ss. 422-423.

oluşturacak ortak paydaya sahip olsa dahi bunun bilincinde değildi. Balkan Harbi'nden sonra milliyetçilik Müslüman-Türk unsur arasında giderek yeşerdi ve kitleselleşti. İttihatçıların en büyük gayreti bir ulus yaratmak olmuştur.

Balkan Harbi'nde özellikle Rum tüccarların Yunanistan'a yardım ettikleri gerekçesiyle boykot edilmesiyle milli iktisadın da temelleri atılmış oldu. Özellikle harpte Görice'li bir Rum olan Averof'un katkılarıyla alınmış tek başına bir donanma olarak nitelenen Averof Zırhlısı yüzünden Osmanlı Devleti denizden asker sevkiyatı yapamamış ve askerlerine lojistik destek sağlayamamıştı. Sırf bu olay bile boykotajın tüm Rumlara teşmil edilmesiyle sonuçlandı. Müslüman tüccarlar çoğaldı, milli bilinç oluştu.⁴² Bu olaylar Balkan Harbi sonrasında, milli devlete giden süreçte büyük bir aşama olmuştur.

III. Sivil Halka Yapılan Mezalim

Şüphesiz göç durup dururken meydana gelen bir olgu değildir. İnsanların bütün kurulu düzenlerini bozup iç veya dış göçlere kalkışmaları birtakım sebepler yüzünden gerçekleşmektedir. Etnik farklılıklardan dolayı bir ayırımı tabi tutulup baskı, zulüm görme ve en korkuncu sistematik bir şekilde etnik temizliğe tabi tutulma, din farklılığından kaynaklanan baskı ve zulümler, bir de ekonomik şartlardan dolayı hayat şartlarının zorlaşması gibi faktörler, göçün meydana gelmesini sağlayan sebeplerin en önemlileridir. Balkan Harbi ve sonrasında birçok yerde bu saydığımız etkenlerin tümünün birden görülmesi üzerine, 20. yy. Avrupa tarihinin en önemli göç süreçlerinden biri de başlamış oluyordu.

Balkanlardan göçün en büyük sebebi Rusya ve onun Panslavist akımı şemsiyesi altındaki Hıristiyan Balkan devletlerindeki Türk düşmanlığı taassubudur. Bu noktada Türklerin Balkanları terk etmesinin sebepleri arasında, Mustafa Kemal Atatürk'ün 23 Eylül 1923'te *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine verdiği demeç ilgi çekicidir:

Asırlardan beri düşmanlarımız Avrupa kavimleri arasında Türklere karşı kin ve husumet fikirleri telkin etmişlerdir. Batı zihniyetine yerleşmiş bu fikirler hususi bir zihniyet meydana getirmiştir. ...Avrupa'da Türk'ün her türlü terakkiye hasım bir adam olduğu, manen ve fikren gelişime gayri müsait bir adam olduğu zannedilmektedir.⁴³

Balkan Harpleri sırasında ve sonrasında yaşanan zulümler 19. ve 20. yy. tarihindeki en önemli dramlardan biridir. Dünya tarihinde emsali az görülen bu

42 Zafer Toprak, *Milli-İktisat-Milli Burjuvazi...*, ss. 108-111.

43 Mehmet Saray, "Türkiye'nin Dış Türkler Dramı ve İnsan Hakları", *Tarih Boyunca Türklere İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti)*, Üçüncü kitap (İstanbul: 1993), s. 144.

zulümler Osmanlı'nın Balkanlar'da geri çekilme süreciyle başlamış ve maalesef günümüze kadar devam etmiştir. Tabii ki bu geri çekilmenin sonucunda yerleşik Müslüman nüfusa katliam yapıldığından göç kaçınılmaz olmaktadır. Fakat Avrupa'da mesela Fransa'da bir Alman işgali karşısında Fransızlar topyekûn yerlerini, yurtlarını bırakıp göç etmezler. Çünkü onlarda sivillere karşı uygulanan etnik temizlik tehlikesi yoktur. Balkanlarda ise iş tersinedir. Başta Rus olmak üzere bütün Balkan milletlerinin Türk topraklarında atacakları her adım, Türk aile ocaklarının sönmesini gerektirir. Çiftçi olan ve kazancını toprağa bağlı olarak sürdüren ahali ölüm tehlikesi olmaksızın, her şeylerini kaybedip türlü sefalet içinde göçe etmesinin sebebi Türklere ve Müslümanlara uygulanan mezalimdir.⁴⁴ İşte bu yüzden göçün en büyük sebebi olan sivillere karşı yapılan mezalimi ayrı bir bölüm halinde incelemiştir. Ancak, sırf bu mezalim konusu bile başlı başına bir araştırma konusu olabilir.

Balkanlar'daki Müslümanlara karşı uygulanan zulmün ve ciddi manada göçün tarihi 1697'den itibaren Avusturya İmparatorluk Ordusu'nun işgalleriyle başlamaktadır. Üsküp şehrinin, Avusturya Generali Piccolomoni tarafından yakılması, 60.000 insanın yaşadığı bu şehrin sonrasında, büyük ölçüde göç problemiyle karşı karşıya kalması ve uzun yıllar eski seviyesine gelememesi, bu zulmün en büyük delillerindendir.⁴⁵ Fakat esas manada mezalimler Balkan kavimlerinin isyanlarıyla başlar. Balkanlar'daki istiklal hareketleriyle Müslümanlara karşı uygulanan mezalimlerin birebir ilişkisi vardır. Sırp ayaklanmaları ve muhtariyeti (1804, 1816, 1862, 1867, 1876) Karadağ isyanları (1852-1864) Yunan isyanları ve bağımsızlık süreci (1821-1830) Bulgar isyanları ve muhtariyeti (1835, 1841, 1849, 1867, 1876, 1877) süreçlerinin ortak özellikleri, haklı ya da haksız gerekçelerle başlayıp olayın sivil ahaliye karşı bir terör ve katliam hareketlerine dönüşmesiydi.

Türk ve Müslümanlar o zamanlarda ekonominin ve üretimin en önemli aracı olan toprağa ve çiftliklere sahip oldukları için bu mülklerden koparılmaları gerekiyordu. Halk kitlelerini tam bilincinde olmadıkları milli bağımsızlık eylemlerine katabilmek için en etkili yol buydu. Mesela 1702'de Karadağ'da tek bir Müslüman bırakmamacasına kılıçtan geçirilmesi Karadağ'ın bağımsızlığının başlangıcı sayılmaktadır. 1804 Sırp ayaklanmasında da çiftlik sahiplerinin ve sipahilerinin tamamı bir anda öldürülmesi, 1821 Yunan ayaklanmasının daha büyük boyutta toplu kıyımla başlaması sonucunda bundan sonra gelen 1876 Bulgar, 1890 Ermeni ve 1903 Makedonya eylemlerinde de aynı metot denenmişti. Ayrıca bu metodun

44 Tefvik Bıyıkhoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, cilt I (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987), s. 20.

45 Şu anda Üsküp'te ayakta olan camilerin büyük bir kısmı bile bu yangının dolaylı izlerini taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin hiçbir yerinde görülmeyen bir mimari özellik olarak camilerin üstündeki piramit şeklinde çatılar bu zamandan kalmadır. Mesela Klasik dönem bir Osmanlı yapısı olan Yahyapaşa Camii'nin kubbesi diğer birçok cami gibi yıkılmış ve imkânsızlıklar nedeniyle aynı kubbe yapılamadığından caminin üstü üçgen piramit bir çatı ile kapatılabilmektedir.

diğer bir özelliği de Avrupa basınıını Türkler aleyhine çevirip katliamı Türkler yapıyor yalanıyla uzun vadede bağımsızlıklarını kazanmalarıyla neticelenmesiydi.⁴⁶ İşte bu metotlarla gerçekleşen mezalim neticesinde göçler başlıyordu.

Mezalim hareketlerinden şüphesiz en büyüğü tarihlerimize 93 Harbi olarak geçen 1877-78 Osmanlı–Rus Harbi'ndeki Rus ve Bulgar mezalimidir. Daha sonraki en büyük mezalim ise Balkan harbi sonrasında meydana gelenlerdir. Bunları kavimlerin yaptıkları mezalimleri örneklendirerek incelemeye çalışalım.

A. Yunan Mezalimi

Balkanlar'daki Yunan mezalimi 1821 Yunan ayaklanmasıyla başlar. Yunan ayaklanmasının kendine özgü niteliği, Müslümanların etnik temizliğe tabi tutulması ve sürülmesi olaylarının ilki olmasıdır. Böylece bu ayaklanma Osmanlı'ya karşı girişilen ulusal ayaklanmalarda izlenen bir model de oluşturmuştu.

Tarihçi George Finlay 1864'te yayımlanan *Yunan Ayaklanmasının Tarihi* (History of Greek Revolution) adlı kitabında şöyle yazıyordu: “1821 Nisanında 20.000 kişi toplamına yakın bir Müslüman nüfus Yunanistan'da dağınık olarak yaşıyor ve tarımda çalışıyordu. Daha iki ay geçmeden bunların çoğu kıyımdan geçirildiler; adamlar, kadınlar, çocuklar hiç acımadan ve sonra pişmanlık duymadan öldürüldüler.”⁴⁷

Yunanlı Başpiskopos Germanos'un ağzından çıkan ayaklanmanın milliyetçi sloganı “Hıristiyanlara huzur, konsoloslara saygı, Türklerle ölüm”dü. Mesela zulümlerin boyutları anlatılırken Tripolitza'da (Tripoliçe) geçen bir olayda üç gün üç gece, Türklerin mezalime tabi tutulduğu ve isyancıların liderlerinden Kolokotrones'in kendisi “kasabaya girdiğimde yukarı hisar kapısından başlayarak atımın ayağı hiç yere değmedi” dediği nakledilmektedir. Böyle diyerek ilerlediği zafer kutlama yolunun Müslüman cesetlerinden meydana gelen bir örtüyle döşendiği kastedilmiştir. Katliamdan nasılsa kurtulan 2.000 civarındaki kadın, çoluk-çocuk Müslüman'ın gaddarca toplanıp bitişik dağlardaki bir dere yatağına götürülüp koyun gibi boğazlandığı belirtilmektedir.⁴⁸

Ortodoks din adamlarının başını çektiği Yunan ayaklanmasını anlatan Amerikalı tarihçi ve demografi uzmanı olan McCarthy batılı tarihçilerin bu katliamlardan hiç bahsetmediklerini belirtip şöyle demektedir:

46 Orhan Koloğlu, “Türk'ün Çözemediği bir Taktik: Propaganda Aracı Olarak Şiddet (1890 Armanie Örneği), *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildirileri*, (İstanbul: 1996), ss. 133-134.

47 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar (İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 1998), s. 8.

48 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 10-11'den Allison Phillips, *The War of Greek Independence (1821-1830)* (New York: 1897), ss. 60-61.

Yunan ayaklanması Balkanlarda daha sonraki ayaklanmalar için bir model ortaya koymuştu. Milli bağımsızlığı sağlamak uğruna bölgeleri Türk nüfusundan arındırma politikası; 1877-78, 1912-13 ve 1919-23 savaşlarında yeniden kendini gösterdi. Oysa Osmanlılar böyle yapmayı Hıristiyanların eskiden yaşadıkları yerlerde kalmasına katlandılar. Hıristiyanlara çoğu zaman iyi davrandılar, bazen de kötü davrandılar ama onların varlıklarını sürdürmelerine ve dillerini, geleneklerini ve dinlerini korumalarına izin verdiler. Eğer 15. yy Türkleri böyle hoşgörölü olmasalardı 19 yy. Türkleri kendi yerlerinde yurtlarında yaşamayı sürdürüyor olabilirdi... Mora ayaklanması neticesinde kesin bilinen bir sayı olmamakla birlikte isyancılar tarafından öldürölen Müslömanların sayısı 25.000'i geçmektedir.⁴⁹

Balkan Harbi'nde Yunan mezalimi akıl almaz boyutlara ulaşmıştı. Bu konuda Yanya'da bulunan bir Rum eczacının yaptıkları dehşet vericidir.

Her gece sekiz-on Türk Osmanlı kızını ağlata ağlata soymak, oynatmak, tehditle işkenceler ile onları meyus etmek...Helen oğullarına ne kadar neşeli bir zafer gururu bahşediyor....Yanya düştüğü zaman müşterilerimin kapılarını çalıp onları himaye etmek istediğimi belirtince, beni Osmanlı dostu bildikleri için mücevher, para ve aileleriyle evime geldiler. Bunlardan erkek olan 7 kişiyi su kuyusuna yuvarladım. Üç ihtiyar kadını boğazladım. Şimdi en müstesna 9 metrese sahibim. Biri yüzbaşı hanımıydı ve hamileydi. Çırılçıplak soyunmak ve oynamak istemediği için tekmeledim, çocuğunu düşürdü. Bu uğursuz Türk yavrusunu yumurta kırar gibi ezdim.... Diğer Türk kadınlarıyla mücevherlerinin yerini göstermek şartıyla ırzlarına tecavüz etmemek üzere bir anlaşma yaptım. Bütün mücevherler geldikten sonra anlaşmayı bozdum.⁵⁰

Bir Selanikli dükkân sahibi olan ve daha sonra Yunan ordusunda yedek subaylık yapan Yunanlının hatıra defterinde anlattıkları da etnik temizliğin boyutlarını akıl almaz derecelere çıkarmaktadır. Günümüzdeki en tehlikeli savaş çeşitlerinden biri olarak görölen biyolojik savaş taktikleri daha o zamanda Türklere uygulanmıştı.

Çocuklar kadınlar süngülerimizin parıltısını görönce derhal haçı öperek Hıristiyan oluyorlar. Mutaassıp Türklerin kafalarını kasaturalarımızla vücutlarından ayırıyoruz ...uğursuz birer numune olan minare ve camiler derhal dinamitlerle havaya uçuruluyor.... Alman gazeteciler yüzünden Türk esirleri aşikare boğazlayamıyoruz. Ama bir doktor ile yeni bir usul

49 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, ss. 11-13

50 *Türk Kaatilleri ve Yunanlılar* (Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyeti Neşriyatından) (İstanbul: 1332), s.7 ve devamından aktaran Kadir Mısıroğlu, *Türkün Siyah Kitabı Yunan Mezalimi*, (İstanbul: 1997), ss. 234-236.

51 Kadir Mısıroğlu, *Türkün Siyah Kitabı...*, ss. 242-245.

bulduk. Şişelerle dizanteri, tifo mikrop kültürlerini bakkallara dağıttık. Müslüman müşterilerinin aldığı şeylere hemen bir iki damla katıyor. Hastalık alametleri başladığında o havaliyi kordon altına alıyoruz ne konsolos ne de gazeteci giremiyor. Bundan sonra kuvvetli zehirleri ilaç diye veriyoruz. Kıvrana kıvrana telef oluyorlar. Türk çocuklarına şeker satarken kolera mikrobunu bulaştırıyoruz hemen ölüyorlar.... Türkleri katlederken kurtulanlar bir camiye sığındılar ve sürgüleri kapadılar. Camiîn dört tarafına gazyağı dökerek ateşleyince ikinci bir eğlenceye tesadüf ettik kapıdan çıkanlar derhal süngüleniyordu... Kadınların saçlarından tutuşunca pervane gibi nasıl dans ettiğini görmeli. Hele Türklerin vücudu tutuştuktan sonra mısır kızartırken hasıl olan çatırdılardan daha müthiş sadalar çıkarıyor.⁵¹

Yunanlılar Balkan Harbi'nde Ege Adalarını ele geçirdikten sonra orada sayıca az ve korumasız durumda olan Müslümanlara da türlü eziyetler ediyorlardı. Midilli adasında birçok Müslüman ateşe atılarak yakılmış, Limni adasındaki dokuz Müslüman suçsuz yere idam edilmiş, adadaki 800 Müslüman ise türlü eziyetlere tabi tutulmuşlardı.⁵²

Ayrıca güney Arnavutluk'u işgal eden Yunan askerlerinin Müslüman köylerini yaktıkları, talan ettikleri, Müslümanları kasabalardaki evlerden çıkarıp Yunan askeri yerleştirdikleri ve işgal edilmiş bölgelerdeki Müslümanların ileri gelenlerini hapsedtikleri ya da sürdükleri gerçeği İngiliz Arşiv Belgeleri'nde kayıtlıdır.⁵³

Balkan Harbi'nden sonra 1. Dünya Savaşı'na kadar geçen kısa sürede de Yunanlıların Müslümanları göç ettirmeye yönelik zulüm ve yıldırma hareketleri devam etmiştir. Selanik'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Şubat 1914 tarihli bir mektupta bu konu: "Siroz kazası ve Selanik şehri harici bulunan bi'l-umûm mevâkide mezalim-i Yunaniye kesb-i şiddet etmektedir...Her gün vuku bulan mezalim-i Yunaniye sebebiyle umum ahali müheyyâ-yı hicret bir halde oldukları maruzdur" şeklinde ve ayrıca öldürülenlerin isimleri de verilerek rapor edilmektedir.⁵⁴

Osmanlı Devleti'nin Selanik Konsolosluğu'ndan Hariciye Nezareti'ne 23 Mart 1914 tarihinde "mahremane" olarak Başşehbender Fuad Selim tarafından gönderilen belgede şu aktarılmaktadır:

52 Rumeli Muhâcîrîn-i İslâmiye Cemiyet-i Hayriyesi Müellifâtından No:1, *Alâm-ı İslâm, Bulgar Vahşetleri İslâmiyenin Enzâr-ı Basîretine ve İnsâniyet ve Medeniyetin Nazar-ı Dikkatine*, Dersaadet 1328, ss. 60-63

53 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 164'den Foreign Office, F.O. 320-2 Selanik'teki İngiliz konsoloslu Lamb'den Grey'e yazı, 25 Ekim 1913, 320-1 Lamb'den Grey'e, 7 Kasım 1913 tarihli yazı.

54 BOA, DH. KMS 1/43_10, Haşmet Hasan imzalı Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Kanun-ı Sani [1] 329 tarihli rapor.

Makedonya'nın Yunanistan'a ilhak olunan kısmının her cihetinden Şehbenderhane'ye Őikayetler her gün yağmakda ve en ziyade zulüm-dide olan yerler Doksat, Drama, Demirhisar, Avrethisar, Karacaabad ve Lankaza olup mezkur mahallelerden mütemadiyen ahali-i Mslimenin ah u ennini havi Őikayetnameler acizlerine gönderilmektedir... Seyyar askerlerin emr-i iaŐesi Müslüman köyleri erne tahmil edildikten mada asakir-i merkume Mslmanların ırzını hetketmekte tereddüd etmiyorlar. BirĖok yerlerde erkeklerin gözü önünde karların ırzına taarruz ve haklarında enva-ı denetler irtikab edilmiŐdir.

Yine bu belgeye göre erkeklerin tamamının Őehit edildiği Drama'ya tabi Zihne nahiyesinde yaşayan Müslüman kadınlarının din deĖiŐtirmeye zorlandıkları da belirtilmekteydi.⁵⁵

Yunan mezalimine dair bu iki örnek belge dışında daha yüzlerce rneği Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulmak mümkündür. Bu belgelerde öldürme, yaralama, gasp, din deĖiŐtirmeye zorlanma, tecavüz, hayvan hırsızlığı, camilerin kiliseye Ėevrilmesi gibi birĖok zulüm rneği yer almaktadır.⁵⁶

B. Bulgar Mezalimi

Balkan kavimleri iÇinde, hem 1877-78 hem de 1912'de yaptıkları mezalim aÇısından Bulgarlar özellikle dikkat Ėekmektedir. Bu tarihlerde mezalimden bahseden yerli ve yabancı kaynaklarda en Ėok geÇen Bulgar zulmdr. 93 Harbi'nde Bulgarların en büyük yardımcısı ve teŐvikĖisi ise Ruslardı.

1877-78 Harbi ile Rusların Tuna nehrini geÇerek Bulgaristan'a girmiŐ ve işgal ettikleri bölgelerde yaptıkları katliam yanında buradaki Müslüman ahalinin Rusya'ya sürülmesi kararına varmıŐlardı. Ancak daha sonra Rusya Harbiye Nazırı Milyutin'in karşı Ėıkması zerine bu tehcir hareketinden vazgeğilerek Panslavistlerin doğrultusunda genel bir yok etme fikri üzerinde birleŐmiŐlerdir. Bundan sonra yok etme siyaseti, Rus ordularının girdikleri yerde Türkleri silahsızlandırıp, Bulgarları silahlandırmak ve böylece Bulgarlarla birlikte gayet rahat katliam yapmak Şeklinde gerĖekleŐiyordu. Ruslar kendilerine katılmayan Bulgarları da cezalandırıyor ve köylerini yakıyordu.

Bu zamanda gerĖekleŐen ve tarihlere "Harmanlı Katliamı" olarak geÇen olay, bir anda ldrlen insan sayısı bakımından en büyük ve korkunĖ olanıdır. Ocak

55 BOA, HR. SYS, 13/2_20, Selanik Konsolosluğu'ndan Hariciye Nezareti'ne 23 Mart 1914 tarihli BaşŞehbender Fuad Selim imzalı mahremane rapor.

56 Ayrıntılı bilgi iÇin bkz.: *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi*, cilt 1 *Balkanlar'da Yunan Mezalimi*, (Ankara: Başbakanlık Devlet ArŐivleri Genel Müdürlüğü yayınları, 1995).

1878'de Rus ve Don Kazak askeri birliklerinden oluşan askeri birlikler Harmanlı'da 20.000 arabada çoğu kadın ve çocuk olmak üzere çeşitli kaynaklarda sayısı 40 ile 100 bin arasında değişen bir muhacir kitlesine saldırarak katlettiler. Bu katliamdan kurtulmayı başaranlar ise Meriç kıyılarında ve dağlar arasında soğuktan ve açlıktan kırıldılar.⁵⁷

Esas konumuz olan Balkan Harbi'nde de Bulgarlar Ruslardan öğrendikleri zulüm tekniklerini geliştirerek uyguladılar. Çatalca'ya kadar ilerleyen Bulgar Orduları ve onlara yardım eden Bulgar komitecileri Trakya'da ve ayrıca Makedonya'da katliamlar yapmışlardı. Bu katliamlarda ölenlerin sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte *Anap* adlı Macar gazetesinin 7 Şubat 1913 tarihli sayısında yayımlanan rapora göre sadece Makedonya'da 60.000 Arnavut 40.000 Türk kılıçtan geçirilmişti. Doğu ve Batı Trakya'da da en az o kadar Türk ve Müslümanın öldürülmüş olabileceği düşünülerek toplam 200.000 Müslüman ve Türk'ün sadece Bulgarlarca öldürüldüğü tahmin edilebilir. Çünkü Bulgar orduları Trakya'da nüfus oranı açısından Türklerin çok yoğun oldukları bölgeleri çığneyip geçmişlerdi ve harp hukuku kurallarına uymamışlardı.⁵⁸

Balkan Harbi'ni yakından izleyen bir gazeteci olan Leon Troçki, yazılarında diğer Balkan kavimlerinin yaptığı zulümler gibi Bulgarların yaptıklarını da kıyasıya eleştirmiştir. Bulgarlarca yapılan kıyımların varlığını Avrupa'ya anlatma yönünde gazetecilere uygulanan yasağı ve yapılan mezalimleri de eleştirmiştir. Bulgar üst düzey yöneticilerinden Todorov'a 12 Aralık 1912 tarihli gazetesindeki köşesinden açık mektuplar yayınlamak buna karşı çıkmıştır. Troçki, savaşın en başında Rodop mıntıkasındaki Bulgar kuvvetlerinin tamamen sivil halktan oluşan bir Pomak köyünü top ateşle tamamen yok ettiğini, Dimetoka'da bir süvari bölüğünün silahsız sivil halkı nehir içine sürükleyip yaban ördeği avlar gibi öldürdüklerini yazmaktadır. Casusların hakkında gelmek bahanesiyle Tırnova ve Kırcaali yörelerinde Bulgarların karşılaştıkları Türklerin yollarda elleri arkadan bağlayarak, boğazlarını boyun kemiklerine kadar kesildiği, çocukların yaşlı Türk kadın ve erkeklerin kafalarına aldıkları darbelerle evlerinin yanında öldürüldükleri de yine bu yazıda belirtilmektedir.⁵⁹

Bulgarların Mustafapaşa'yı aldıktan sonra o bölgedeki orman ve sazlıkları ateşe vererek gizlenen muhacirleri öldürdükleri, kaçmaya çalışan kadın, çoluk çocuk ihtiyarlardan oluşan 200 kişiyi yakalayarak kurşuna dizdikleri anlatılmaktadır.⁶⁰

57 Nedim İpek, Rumeli'den Türk Göçleri..., ss. 14-19.

58 Bilal N. Şimşir, "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu" *Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler Kitabı*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985), s. 53.

59 Leon Troçki, *Balkan Savaşları* (İstanbul: Arba Yayınları, 1995), ss. 327-329.

60 Ahmed Cevad, *Balkanlarda Akan Kan (Kırmızı-Siyah)*, Yayıma Hazırlayan: Şevket Gürel, (İstanbul: Şamil Yayınları, t.y.), s. 118.

Balkan Harbi esnasında Bulgarlar, önce kendi topraklarında yaşayan Müslümanları, daha sonra ele geçirdikleri Makedonya, Batı Trakya ve Doğu Trakya'da yaşayan yerleşik Müslümanları ve buralara sığınan muhacirleri fırsat buldukça, ya da planlı bir şekilde katlediyorlardı.

Serez'i ele geçiren Bulgarlar şehrin ileri gelenlerinden din adamı, avukat, banka müdürü vb. 200 kişiyi tutuklamışlar ve işkencelerden sonra öldürmüşlerdi. Havsa'da öldürdükleri Müslümanların cesetlerini kuyuya atmışlar ve üstlerine de Türk mezarlıklarından söktükleri mezar taşlarını yığmışlardı.⁶¹

Makedonya'nın İştip bölgesini ele geçiren Bulgarlar sadece buradaki Türklere değil Yahudilere de zulümler yapmışlar ve insanları açlıktan ölüme terk etmişlerdi. Bunu anlatan ise bizzat Bulgarların yeni kazandıkları topraklara gönderdiği ve Milli Bulgar Bankası'nın şubesini açmakla görevli bir Bulgar memurudur:

Kasabanın yarısını oluşturan Türk ve Yahudi evleri tamamen boş. 25 kadar komitacı çetnik güpegündüz 70 yaşlarında bir Yahudi'ye saldırdı ve başını taşla yardılar. Ben müdahale edince bana da saldırdılar. Korkunç bir durum, sivil Türk köylülerinin nedensiz yere öldürüldüğü, mallarına, mülklerine el konulduğu karılarının çocuklarının açlığa terk edildiklerini görünce insanın yüreği parçalanıyor. Radovişte ile İştip arasında yaklaşık 2.000 Türk muhacir çoğu da kadın ve çocuk, açlıktan öldüler. Sahiden yalnızca açlıktan.⁶²

Yine Makedonya'nın Usturumca şehri Memişli köyü sakinlerinden Ali AĞa'nın anlattıkları da Bulgar zulmü neticesi yaşanan göçü açıklamaktadır:

Ben aslen Kayalı köyündenim. Harpte Bulgar komitacılarının zulmünden büsbütün boşanmış bizim köy. Kalkıp toptan göç etmiş bizim köylüler. Dedem ise gün gele yine buradan yarım saat ötede Kayalı'ya kendi toprağımıza döneriz umuduyla kalkıp Memişli'ye taşınmış. Bir süre sonra kendi köyümüzde oturacağız, kendi toprağımızı işleyeceğiz deyip kalkmış Kayalı'ya gitmiş. Bulgar komitaları da bir iki demeden öldürmüşler dedemi. Dedem vurulduktan sonra bir daha da oraya dönemedik.⁶³

Buradan da anlaşılacağı üzere, Türk köylüleri geriye dönüş ihtimalleri varsa göç olayını tercih etmemekte ve yakın yerlere gidip hayatlarını kurtardıktan sonra geri

61 İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)* (Ankara: Trakya Üniversitesi, 1990), s. 31. Bu kitap Bulgar, Sırp, Yunan Mezalimlerini bir bütün olarak anlatan en iyi müracaat kaynaklarından. Biz mezalimlere ancak bir iki örnek verdik. Kitaptaki Fotoğraflar ve resimler görüldüğünde mezalimin boyutları yoruma ihtiyaç hissetmeden ortaya çıkmaktadır.

62 Leon Troçki, *Balkan Savaşları...*, s. 320.

63 Suat Engüllü, *Pırnalı'dan Çıktık Yola* (Üsküp: Birlik Yayınları, 1989), s. 94.

dönmeyi düşünmektedirler. Fakat genellikle yaşanan, geri dönme ihtimalinin ya hiç olmadığı, ya da büyük tehlikeler altında mümkün olduğudur ki birçok seferde geri dönenler, Serez'de olduğu gibi öldürülmekteydi. Yani göç, yaşanan zulümler sebebiyle geri dönüşü olmamak üzere kaçınılmazdı.

Aralık 1912'de Serez'de, Osmanlı birlikleri çekildikten sonra Müslümanlar şehri savaştan Bulgarlara teslim etmişler, ancak kıyımdan kurtulamamışlardı. Türk ve Yunan kaynaklarına göre burada öldürülen yerleşik ahalî ve muhacirlerin sayısı 5000 civarındadır. Buradaki Rum metropolit Türkleri korumaya çalışmışsa da Bulgar komitacıları onu tam olarak dinlememişlerdi. Ancak Rum metropolit yoğun gayretiyle kasabanın mutasarrıf, ve eşrafından bazı kişileri kurtarmıştı.⁶⁴

Serez'de (diğer adıyla Siroz) 800 Müslüman boğazlanmış Cuma-i Bâlâ, Petriç, Menlik gibi kasabalarda ne bir Müslüman, ne bir cami, ne de bir Müslüman evi sağlam kalabilmiştir. Bulgarların sık kullandığı bir zulüm taktiği de camileri içindeki Müslümanlarla birlikte havaya uçurmaktı. Donço denen eşkıya liderliğindeki Bulgar çetesi, kadın ve çocuklarla dolu camiye bombalarla havaya uçurmuştu.⁶⁵

İngiliz Arşiv belgelerindeki konsolosluk raporlarında bildirildiğine göre Serez'e sığınmış bulunan muhacirler Bulgarların güvence verip, muhacirlerin memleketlerine geri dönebileceklerini ilan etmeleri üzerine, Serez'e sığınmış Melnik'li Türklerden kalabalık bir kitle dönüşe başlamış, ama Petriç yakınlarına geldiklerinde köylerinin yakılıp yıkıldığını öğrenmişlerdi. Bu sırada onları konaklama esnasında basan Bulgarlar bu muhacirlerden 200 kadarını öldürmüşlerdi. Ayrıca Struma/Karasu ırmağı kıyısındaki Ormançiftlik'te 1.200 kişi daha kıyımdan geçirilmiş, 150 Türk Gyurgyevo köyünde öldürülmüş, Petriç'te de kaymakam yardımcısının ilanı ile toplanmaya zorlanan Türklerden 160'ı süngülerle hemen oracıkta katledilmişti. Serez'deki makamlardan aldıkları serbest geçiş belgesiyle köylerine dönen Hatunca köylüleri ise üç dört gün evlerinde kaldıktan sonra önce soyulmuş sonra da tamamı kıyımdan geçirilmişti.⁶⁶ Bu tür köylerin toptan yok edilmesine dair epey bilgi mevcuttur. Drama Serez sancakları arasında 87-100 haneli bir köy olan Yörükler Köyü'nün Türk ahalisinin tamamı Balkan Savaşı'nda Bulgarlarca katliama uğramışlardı.⁶⁷

Dedeoğaç şehri de Serez ile benzerlikler gösteriyordu. Kalk Bulgar komitacılarına çarpışmadan teslim olmuş, sonra talandan geçirilmiş ve kıyıma uğramışlardı.

64 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, ss. 161-162.

65 Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Türkiye Uyan*, Dersaadet 1329, s. 22.

66 Foreign Office, F.O.195-2438 No:6866, Selanik'teki İngiliz Konsolosu Lamb'den Lowther'a yazı, Selanik 13 Aralık 1913 tarihli belgeyi aktaran Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 180.

67 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkyaçlık Tarihi...*, s. 275.

Kentin Müslüman halkından ve muhacirlerden 3.000 kişi öldürölmüş, Müslüman evlerini ve camilerini yıkmak için dinamit kullanılmıştı. Buradaki Rum piskopos gerçek bir din adamına yakışır bir şekilde, gücünün yettiği her yerde Müslümanları korumasıyla kendini gösterdi.⁶⁸ Oysa Rum kentliler Müslümanların malını talan etmekte Bulgarlara katılmışlardı.⁶⁹

Kavala'da yaşayan bir madamın Viyana'daki babasına gönderdiği bir mektubun Viyana gazetelerinde yayınlanan kısmında Kavala zulmü şöyle anlatılmaktadır: "Etraf köylerden Kavala'ya gelen muhacirlere, Bulgar memurları hayatlarının korunacağına dair kendilerine teminat vermişlerdir. Buna rağmen muhacirlerin büyük bir kısmı yollarda Bulgarlarca katledilmiştir."⁷⁰

Bulgarların Trakya'da yaptıkları zulümlere örnek olması ačíından Fransız yazarı Pierre Loti Edirne'nin geri alınmasını ve gördüklerini *Daily Telegraph* gazetesine çektiği bir telgrafta şöyle anlatıyordu:

Hristiyan kurtarıcılar birkaç ay içinde bu kadar tahribatı yapmak için kim bilir nasıl bir vahşi hırsla çalışmışlardır. Bulgarların istilasından evvel Trakya ovalarının nüfusça kalabalık ve müreffeh hayatına malik bir vilayet olduğu malumdur. Fakat bu gün hiçbir řey yok. Beni Edirne'ye götüren otomobilde hiçbir insan yüzü görmeden kilometrelerce yol aldık. Yalnız orada burada iskeletler, tař yığınları göze çarpıyor. Bu viranelere yaklaşıkça enkaz arasından ürkek yüzölü bir zavallı meydana çıkıyor. Mesela Havsa'da cami ve minaresi yıkılmış, mezarlar dahi ačíılarak kirletilmiş, köyün binden fazla ahalisinden yalnız kırkı kurtulmuştu.⁷¹

Balkan Harbi'nde yaşanan en ilgi çekici katliam ortaklıklarından birisi de Bulgarlar ile Ermeniler arasında gerçekteşmiştir. Daha önceleri Anadolu'da, Sason'da Türklere karşı savaşmış ve sonra durumun değişmesiyle Sofya'ya kaçırmış olan Andranik Ozanyan adlı çeteci Ermeni'nin önderliğinde 230 kişilik gönüllü Ermeni bölüğu oluşturulmuştu. Bu bölüğün önce Kırcaali'ye sonra da Türk sınırını geçerek savaşa yollandığı ve bunların yaptıkları zulümlerle anıldığını öğreniyoruz. Bizzat Osmanlı dűřmanlıđından bu bölüğe katılmak için dünyanın her yerinden gelen gönüllüler nasıl ev ve köyleri yaktıklarını, nasıl adam boğazladıklarını Leon Troçki'ye anlatmış ve yazar da bunları 19 Temmuz 1913 tarihli gazetesinde aktarmıştı.⁷²

68 Bütün araştırmalarımızda Müslümanların kıyımından geçirilmesini engellemeye çalışan Hristiyan din adamlarına örnek olarak sadece Serez ve Dedeağaç Rum piskoposlarına rastlayabildik. Maalesef diğerleri katliamı destekler ya da sessiz kalır bir konumdaydılar. Çünkü onlar, olayı Ortodoksluğun Müslümanlığa karşı kazandığı bir din zaferi olarak değerlendirmekteydiler. (Y. Ağanoğlu)

69 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 162.

70 Ahmed Cevad, *Balkanlar'da Akan Kan...*, ss. 139-140

71 Süleyman Kocabaş, *Balkanlarda Panislavizm* (İstanbul: Vatan Yayınları, 1986), ss. 292-923.

72 Leon Troçki, *Balkan Savaşları...*, ss. 283-295.

Yapılan bu katliamların neticesi tüm Avrupa basınında yer aldığı gibi Türkiye'de de yoğun tepkiyle karşılanıyordu. *İkdam* gazetesinin 15-16 Ağustos 1913 tarihli nüshalarında yapılan katliamlara dair belgeler yayımlandıktan sonra haberin sonuna konulan bir özette yazılanlar ya da belirtilenler katliamın boyutlarını ortaya koymaktadır. Buna göre Kırcaali kazasının altı köyünde 570 hanede oturan 3.430 nüfusun çoluk çocuğu dahil olmak üzere tamamı katledilmişti. Eğridere kazasının Gümülcine'ye hicret edemeyen kısmında kalan 11 köyde 1.490 hanenin tamamı yakılmış ve bir tek kişi kalmamacasına 7.600 nüfus katledilmişti. Diğer köylerden 1.970 ev yakılmış ve göç etmeyi başaramayan 1.880 kişi feci surette katledilmişti. Gümülcine'nin 85 köyden oluşan Şeyhcuma ve 25 köyden oluşan Kirli nahiyelerinin tamamı Türk olduğundan bütün bu köyler yakılmış ve tahrip edilmiş, ahalisi istiladan önce göç ettiğinden kurtulmuştu.

Arda havzasının kuzeybatı istikametindeki Eğridere'nin Hotaşlı nahiyesi ile Kırcaali'nin Şahinler ve Çamdere mevkiileri istilaya uğramamıştı. Bunun sebebi ise 15-16.000 nüfustan oluşan ahalisinin elinde 2.000'i aşkın silah ve bolca cephaneye bulunmasıydı.⁷³

Öte yandan Osmanlı hükümetleri de kendilerine gelen ve tamamen sivillere karşı icra edilen mezalim ve katliam haberleri karşısında çaresizlik içinde kıvranıyordu. Devlet bizzat savaşın içinde olduğundan katliama uğrayanları koruyamamış ve destek olamamıştı. Bu sebeple Almanya gibi dost ülkelerin konsoloslukları aracılığıyla bir şeyler yapılmaya çalışılıyordu. Bulgarlar ile savaşı bitirmek üzere imzalanan İstanbul Muahedesi döneminde bile Balkanlardaki Bulgar vahşeti devam ediyordu. Bu zulüm Bulgar makamlarına hatırlatıldığında ise konu saptırılmaktaydı.

İskeçe'de Bulgarlar ele geçirdikleri kişileri parça parça etmişler, Kumanova ile Üsküp arasında ise 3.000 kişiyi katletmişlerdir. Selanik'teki tarafsız devlet konsoloslarından alınan bilgiye göre 20.000 kişi acımasızca katledilmiştir. Razlık'ta toplanan muhacirler de Bulgar katliamına uğramışlar ve canlarını kurtaranlar Almanya Hükümeti aracılığıyla oradan aldırılmaları için Osmanlı Hükümeti'ne başvurmuşlardı. Hükümet de çaresizlik içinde Almanya Selanik Konsolosluğu'ndan yardım istemiş ancak gelen cevapta demiryolu ve diğer ulaşım imkânlarının güvenli olmadığından bahisle, savaş bitimine kadar bu zavallı insanların Türkiye'ye gelmeleri mümkün olamamıştır.⁷⁴

Müslüman muhacirlerin önemli toplanma merkezlerinden biri olan Selanik'te muhacirlerin ihtiyaçlarını buradaki Selanik Heyet-i İslamiyesi ve buradaki İslam

73 15-16 Ağustos 1913 tarih ve 5921, 5922 numaralı *İkdam* Gazetesi'nden aktaran Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi...*, ss. 35-36.

74 Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi...*, s. 33.

cemaatinin başkanı Müftü Ahmed oğlu Hilmi Efendi karşılamaya çalışıyorlardı. Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 3 Ekim 1913 tarihli yazışmada Bulgaristan ile imzalanan barış anlaşmasının gazetelerde görüldüğü belirtildikten sonra Ustorumca, Osmaniye, arova, Petriç, Menlik, Cuma-i Bala, Nevrekop, Razlık ve Roboz kazaları ahalisinden birçok muhacirin dağlarda, kasaba ve şehirlerde pek perişan bir biçimde kaldıkları haber verilmişti. Bunların içinden sadece durumu çok kötü olan 5-6 bin nüfusa, günlük yüzer dirhem ekmek Selanik Cemaat-i İslamiyesi'nce dağıtılmaktaysa da kışın yaklaşması sebebiyle bunlara kapalı mekan bulunamadığı gibi bütün bir sene ekmek dağıtmanın da mümkün olmadığı belirtilmişti. Oysaki Bulgaristan ile yapılan antlaşma maddelerinde Bulgaristan'a kalan mahallerde İslam hukukunun ve ahalinin her türlü saldırıya karşı güvenliklerinin sağlanacağı söylenmekte olduğundan bu muhacirlerin memleketlerine döndürülmesi hususunda Bulgaristan nezdinde çalışmalar yapılması istenmişti.⁷⁵

Bunun zerine İstanbul'da bulunan Bulgar delegasyonundan General Savof'a 11 Ekim 1913'te konu yazılmış, generalden gelen cevapta ise konu saptırılarak Bulgarların suçlu olmadığı bu ahalinin Yunan Ordusu tarafından köylerinden sürüldüğü buna rağmen gereken makamlar ile yazışarak muhacirlerin memleketlerine dönmesine çalışılacağı belirtilmişti.⁷⁶ Oysaki yukarıda belirtilen şehirlere Yunan Ordusu savaş boyunca hiç girmemişti. Zaten Bulgar generalin yalanı Selanik Heyet-i İslamiyesi'nin İstanbul'a gönderdiği katliam haberlerini içeren bir diğer yazıyla ortaya çıkmıştır.

1 Kasım 1913 tarihli bu yazıda 600 hane kadar Ustorumca muhacirlerinin yerlerine dönmek üzere Selanik'ten hareketle Sırp bölgesi olan Doyran kazasının Rabova Köyü ilerisinde, Kusturum boğazında Bulgar karakolları tarafından içeri girmelerine izin verilmemiş, geri dönmek istediklerinde ise bu sefer Yunanlılarca içeri alınmamışlardı. Muhacirler bu ara bölgede kendileri hakkında bir karar verilmesini beklerken, 30 Ekim 1913'te, Bulgar eşkıyalarının bir gece baskınına uğramışlardı. Bu saldırıda 37 kişi ldrlmş 27 kişi de ağır yaralanmıştı. Ertesi gün Sırp hükümeti yaralıları toplamış ve tedavi için Üsküp'e göndermişti. Eşkıyalarca sağa sola açılan şiddetli ateş esnasında çıkan kurşunlardan bir Bulgar eşkıyası da lmşti. Böylece katliamı yapanların Bulgar çetecileri olduğu anlaşılmıştı. Selanik Müftüsü Ahmed oğlu Hilmi tarafından, burada kalan muhacirlerin bu mezalimden ve kışın zor şartlarından bir an evvel kurtarılması ve barış antlaşması şartlarına Bulgar makamlarının uyması için Dahiliye Nezareti'nce teşebbüste bulunulması isteniyordu.⁷⁷

75 BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 2, Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Eylül 1329 (3 Ekim 1913) tarihli tahrirat.

76 BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 3 General Savof'tan gönderilen Fransızca yazının tercümesi.

77 BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 7 Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden fevkalade mühim ve müstacel kaydıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Teşrinievvel 1329 (1 Kasım 1913) tarihli tahrirat.

Bariş zamanında bile yaptıkları antlaşma şartlarına uymayıp, katliam yapılmasına göz yumarak Bulgarların savaş esnasında yaptıkları mezalimin derecesinin büyüklüğü de böylece tahmin edilebilir. Bu yapılan mezalim ve diğer baskı ve zulümler neticesi göç olayı kaçınılmaz duruma gelmekteydi.

Balkan Savaşları esnasında Türklerin ve Müslümanların Hıristiyanlaştırılması için Batı ve Orta Rodoplar'da vaftiz komiteleri kurulmuştur. Bu komiteler o dönemde 150.000 civarında Müslümanın gönüllü olarak Hıristiyanlığı kabul ettiğini ve Bulgar isimleri aldığı duyurulmuştur.⁷⁸

Bulgarların yaptıkları mezalimin en korkunç boyutlarından biri de sistematik şekilde kadın ve kızlara uygulanan tecavüzlerdi. Selanik havalisindeki bütün köylerde anne ve babalarının önlerinde bütün kadın ve kızların iffetleri komitacılar tarafından kirletildi ve daha sonra çoğu öldürüldü. Bazı yerlerde sadece 13 yaşına kadar olan kızlara tecavüz edildi.⁷⁹

Kılıkş yakınlarında çeşitli zulümler yaptıktan sonra on üç genç kıza tecavüz edilmiş ve diri diri toprağa gömülmüşlerdir. Kabaöyük köyünde Bulgarlarca kirletilmeyen kadın ve kız kalmamıştı.⁸⁰

C. Sırp, Karadağ Mezalimi ve Makedonya'daki Durum

Balkan Savaşları ve sonrasındaki Sırp zulmünün sistematik bir hale gelişini yakından izleyen bir Rus gazetecisi olan Leon Troçki, harp esnasında gazetesine gönderdiği haber ve değerlendirme yazılarından oluşan kitabında mezalimi ayrıntılarıyla anlatmaktadır.

Zulüm emrini bir ülkenin yöneticisi olan ve düzenli ordunun başındaki bir kral verirse onun emrinde bulunan subay ve askerler ve daha kötüsü çetecilerin yapacağı kötülüklerin sınırının olmaması normaldi. İşte Sırp Kralı Petar, Kumanova'ya giderken yolda rastladığı bir grup Arnavut esiri gördüğünde arabasında ayağa kalkarak şöyle demiştir: "Bu adamlar benim ne işime yarar? Öldürülsünler, yalnız kurşunlanarak değil; o, cephane israfı olur; değneklerle dövülerek."⁸¹

78 Ömer Turan, "Bulgaristan'da Türklerle ve Müslümanlara Yapılan Mezalim", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı: 1 (Yaz 2006): s. 98.

79 Henry Nivet, *Balkan Haçlı Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi*, çev. Ragıp Rıfki (İstanbul: Birleşik Yayınları, t.y.), ss. 119-121.

80 İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi...*, s. 33.

81 Leon Troçki, *Balkan Savaşları...*, s. 338.

Bir Sırp subay Müslümanlara yaptıklarını Troçki'ye Şöyle anlatmaktadır:

Kendi halkından kopan Arnavut esirleri çok mahzun, gözü yaşlı oluyor. Adamlarım birkaç kere karŐıma bir Arnavut getirdiler adam önümde yerlere kadar eğildi ve ağlamaklı bir sesle aman aman dedi. Adamlarıma onları öldürmeyi kesinlikle yasakladım, ama açık yüreklilikle söylemeliyim ki bu emre itaat etmediler. Bir askere bir esiri komutana götürmesini söylersin, onu alır elli adım götürür, sonra bir silah sesi duyarsın. İŞte bu kadar... Bizim kuvvetlerimizin harektta bulunduğu Manastır yöresindeki hemen hemen bütün köyler hasarsız ıktılar. Türklerin oturduğu köyler hariç. Ancak zulümlerin sorumluluğu sadece çok ufak bir derecede düzenli kuvvetlere aittir. Komitacılar dŐnebileceĖinizden daha kötüydü. İlerinde entelektüeller, fikir adamları ateŐli milliyetçiler vardı. Bunlar orduyla birlikte oldukları müddetçe her Şey yolunda gidiyordu. Ama harekât tamamlanınca ordu ilerleyerek partizanları halkın elindeki silahları almak üzere geride bırakınca onları denetleyecek kimse yokken dehşet dolu olaylar başlıyordu... Yine tecavüz suçunu iŐleyenler komitacılarıdır. Biz böyle Őeyleri düzenli orduda kesinkes yasaklamıŐtık.⁸²

Yine Troçki 23 Aralık 1912 tarihli *Kievskaya Mysl* adlı gazetesinde yayınladığı yazıda kendisi Őkp'e giremediğinden Sırp gazeteci arkadaŐının anlattığı korkunç Sırp zulmü hakkında Őunları yazıyordu:

Dehşet sahneleri Kumanova'ya yaklaŐınca başladı. Ortalık kararmıŐtı. Ama gökyüzü ne kadar kararırssa yangınların verdiği trktc aydınlık, o kadar çarpıcı görünüyordu. Etrafımızda her yer yanıyordu. Arnavut köyleri bütünüyle yangın stnlarına dönüŐmüŐtü. Bu tablo Őkp'e kadar yol boyunca devam etti. Őkp istasyonuna gece vardık. Sokaklarda kimse yoktu. Yalnızca istasyonda sarhoŐ bir Sırp astsubay ve dört asker vardı. Ortalarında çok geç iki Arnavut ayakta duruyordu. SarhoŐ komitacı astsubayın elinde bir kama diğer elinde konyak ŐiŐesi vardı. Astsubay emirleri sıralıyordu. k! Arnavutlar korkularından canları yarı yarıya çıkmış dizleri üzerine ktler. Kalk! Kalktılar. Bu birçok kez tekrarlandı. Sonra da tehdit ve küfürlerle kamasının ucunu kurbanlarının boğazlarına ve göğüslerine batırdı; ondan sonra onları bir parça konyak içmeye zorladı; sonra da... onları öptü. Onlarla insafsız bir kedinin farelerle oynadığı gibi oynadı. Onlar Arnavut dedi, askerlerden biri bana, alelade bir ses tonuyla. Şimdi onları doğrayacak. Dehşet içinde uzaklaŐtım... Benim Őehre gelmemden iki gün önce Őehirde yaŐayanlar sabahleyin uyanınca Vardar zerindeki esas köprünün altında yani Şehrin

82 Leon Troçki, *Balkan Savaşları...*, ss. 142-145.

göbeğinde- karşılırlarına yığın yığın cesetler çıkmış, kafaları kesilmiş Arnavut cesetleri... Apaçık bir şey varsa o da başları kesilmiş bu adamların bir çarpışmada öldürölmedikleriydi (...)

Üç asker yanımdan yürüyerek geçiyorlar. Konuşmalarına kulak misafiri oluyorum. Kaç tane Arnavut öldürdüm bilmiyorum diyor biri, ama üstlerinden hiç para edecek bir şey çıkmadı. Sonra genç bir Türk köylü kadını öldürdüm üzerinde on altın lira buldum (...)

Handa tanıdığım bir onbaşıya rastlıyorum. Ferizoviç(Firzovik)'te Arnavutlar arasında ne yapıyorsunuz diye soruyorum. Piliç kızartıp, Arnavut öldürüyoruz. Ama bıktık bundan da diyor.

Niye tıpkı eşkıyalar gibi hareket ediyorsunuz, dediğimde onbaşı cevap verdi. Biz düzenli ordu belirli sınırlara sıkı sıkıya uyduk ve on iki yaşından altındakileri öldürmedik. Komitacılar hakkında kesin bir şey söylemem mümkün değil onlar başka bir grup. Onlara kefil olmam, dedi... Yani on iki yaşın altındakiler bile öldürölüyordu.⁸³

Sırpların ele geçirdiği Üsküp şehrinde muhacirlerin durumu ise yürek parçalayan bir haldeydi. Başlarını sokacak bir yer bulamayan bu insanlar sokak ortasında kalmışlardı. Mahmut Şevket Paşa'nın günlüğünde, bu zavallı insanları Avusturya konsolosunun himayesine aldığından ve bu sayede 800 kadar muhacirin karınlarını doyurduklarından bahsetmekteydi.⁸⁴

Sırplar Üsküp'te 2.000, Prizren civarında 5.000 Arnavut'u toptan katletmişlerdi. Ayrıca Sırp ordusunun yolu üzerindeki Arnavut köyleri yakılıp yağmalanmaktan kurtulamıyordu.⁸⁵

Balkan Harbi'nde Sırpların yanında acımasızlıkları ve vahşilikleriyle tanınan Karadağlıların da zulümleri olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgelerinde, bir hayır kurumu temsilcisi olan Bayan Durham'ın 21 Temmuz 1913 tarihli mektubunda Karadağlıların zulümlerini şöyle anlatılmaktadır:

Arnavutluğu istila eden Karadağlı askerler görünüşe bakılırsa yolları üzerindeki her şeyi yakıp yıktılar Müslüman köylerinin yanı sıra Katolik köyleri de yakılıp yıkıldı... Orduların geçişi canlı kalabilmiş insanlar için gerekli olan her şeyi gerçek anlamda yok ediyordu. Onbinlerce kişi İşkodra'ya ve diğer kentlere sığınmacı oldu. Kıyımdan geçirilerek

83 Leon Troçki, *Balkan Savaşları...*, ss. 308-315.

84 *Sadrızam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü* (İstanbul: Arba Yayınları, 1988), s. 107.

85 Rumeli Muhâcirin-i İslâmiye Cemiyet-i Hayriyesi Müellifâtından, *Alâm-ı İslâm, Bulgar Vahşetleri İslâmiyenin Enzâr-ı Basîretine ve İnsâniyet ve Medeniyyetin Nazar-ı Dikkatine*, s. 38.

öldürülmeyip de canlı kalanların bu esirgenişi aç kalarak yavaş yavaş daha korkunç bir ölümlle ölmek idi.⁸⁶

Ustorumca şehrini önce Bulgarlar ele geçirip talan etmişlerdi, daha sonra ise bölge Sırlara bırakılmıştı. 1912 yılının Kasım ayında iki hafta içinde şehrin 20-50 yaş grubu arasındaki bütün erkekleri toplanmış ve Sırp, Bulgar ve Rumlardan oluşan komisyon önünde yargılanarak bunlardan kayıtlara geçen 557 kişi bir iki gün hücrede tutulduktan sonra şehir dışında katledilmişti.⁸⁷

Makedonya'daki katliam süreci ise Balkan Harbi öncesinde başlamıştı. Tüm Balkan devletleri, onların arkasında olan Avrupalı devletler ve Rusya, Makedonya Sorunu'nu kendi menfaatlerine uygun bir biçimde sonuçlandırmak gayesindeydiler. Bu da Makedonya'da büyük bir terör dalgasını beraberinde getiriyordu. Bütün bu anarşinin ortasında en çok ezilenler ise Türk ve Müslüman kesim oluyordu.

4 Aralık 1911 günü İştıp çarşısında halkın bayram alışverişi yaptığı bir sırada bir Bulgar köylüsünün elinde bir çuvala gelmiş ve çuvalı camiye bırakıp oradan ayrılmıştı. O sırada çuvaldaki bomba patlamıştı. Patlama ve sonrasında etnik unsurların birbirine girmesiyle sonuçlanan olaylarda 14 kişi ölmüş, 7 kişi ağır, 150 kişi hafif yaralanmıştı.⁸⁸

Balkan Harbi'nde Makedonya'daki katliamlara Bulgar, Yunan ve Sırp çeteleriyle birlikte Makedon çetelerinin de katıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu katliamdan sadece Türklerin değil Makedonya'da yaşayan diğer Müslüman kavimler olan Arnavut, Boşnak, Torbeş ve Pomakların da geçirildiği ve bunların sayısının yüz bin civarında olduğu belirtilmektedir.⁸⁹

Yine Makedonya'nın Kumanova Belediyesi Dlıga köyü yaşlılarından Balkan Savaşı'nı yaşayan Rasim Amca'nın Makedonya Türklerinin kendilerine has şivesiyle 1987 yılında anlattığı anıları buradaki Sırp zulmünü belgeleyen klasik bir göç hikâyesidir. Aynı zamanda muhacir psikolojisini anlatması bakımından da ilginç bir belge niteliğindedir.

Dokuzyüzoniki'de kaçıp köyü terk ettiğimizde yedi yaşında olduğumu biliyorum. Hey gidi dünya hey. Ne felaket günlerdi o günler. Şimdiki gibi hatırlıyorum top seslerini iştince hemen oyunlarımıza ara verir bir köşeye sinerdik. Korku büyür dururdu gözlerimizde. Durum iyice kötüleşince

86 Foreign Office. F.O.371-1842; aktaran: Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 163.

87 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, s. 160.

88 Hale Şıvgın, "Makedonya'da Türk ve Müslümanlara Yapılan Mezalim (1902-1912)", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı: 1(Yaz 2006): s. 66.

89 Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarından Sonra Makedonya'da Türkler" (Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı, İzmir 1996), s. 81.

büyüklerimiz beraberimizde götürebileceğimiz kadarıyla evimizdeki pılı pırtıyı topladılar. Arabalara yüklediler. Kadınli erkekli, gençli, ihtiyarlı, çoluklu çocuklu bir kabile halinde Güreller'e indik önce. Baktık onlar da yola kalkışmışlar. Güreller'lilerle birlikte Üsküp'e gittik (...) İki üç geceyi Üsküp'te geçirdik. Şimdi hatırlayamıyorum ya yine düştük yollara. Bu sefer Nukuştak köyünde serdik çulu. İşte bugün hayal meyal hatırlayabildiğim o 1912 yılının kışını orada geçirdik. Yeniden Dlıga'ya döndüğümüzde bir yaş daha büyüttüm. Oyunlarımızı oynarken bile kulak kesilerek bir anlam çıkarmaya çalıştığımız yaşlılarımızın konuştuklarından muhacirliğin zorluklarını çocukluğuma rağmen anlayabiliyordum. [1]912 yılıydı ya Osmanlı battı. Millet korku içinde ne yapacağını şaşırılmış bir haldeydi. Savaşlar birbirini izledi durdu. Her gelen asker önünden kaçıp köyü terk etmek zorundaydık. Tam üç defa kaçıp yeniden döndük buralara. Bir seferinde yaktılar bile Dlıga'yı. Buna rağmen terk etmeye kıyamadık, suyuna, toprağına gönül bağladığımız bu toprakları.⁹⁰

Yine Makedonya'nın güneyinde Bulgaristan sınırı yakınlarında yer alan Valandova Belediyesi⁹¹ Kalıkova Türk köyünün yaşlılarından İbrahim Paşalı'nın anlattığı anılarda Birinci Dünya Harbi esnasındaki Sırp ve Bulgar zulmünü belgelemiştir. Ayrıca bu anılarda yöre Türklerinin baskı ve zulümden ne kadar korktukları ve bu yüzden gerçekleşen Türkiye'ye göçün sebepleri de daha iyi anlaşılmaktadır.

Daha yaşlılardan işittiğimize göre Kalıkova köyü üç yüz hanelik büyük bir köymüş. Ancak ilk harpte sökülüp gitmişler buradan... Osmanlı burayı terk ettikten sonra bu yerlerde Sırpı buyurmuş. Yani tepenin o yanında Bulgar, bu yanında Sırp hâkimmiş. Udova'ya yeni Sırp askerleri gelmişmiş. En çetin savaş yılları olduğundan yorgun, argın aç taksir, gelecek emri bekliyorlarmış. Bir gece tepenin öbür yanından Bulgar çetecileri burayı basmışlar. Udova'daki askerlerin hepsini bıçaktan geçirmişler. Bu zulmü yaptıktan sonra da bunu Türkler yaptığına dair yalandan haber yayarak gerisin geri çekilivermişler. Olay işitilince Sırp askeri Krivolak'tan buraya doğru akın etmiş. Bunun üzerine Udova'yı, Kalıskova'yı, Kalıkova'yı Sırpılar bıçaktan geçirecek diye bir söz çıkmış. Andığım bu üç köyde ne kadar Türk varsa Ustorumca tarafından sınırı geçerek Türkiye'ye göç etmişler. Bu üç köyden göç edenler bugün Edirne tarafına düşen bir bölgede yaşamaktadırlar."⁹²

90 Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarından Sonra...", ss. 115-116.

91 Bütün göç ettirme politikasına rağmen Güney Makedonya'nın çoğu 1950'li yıllarda gerçekleşen yoğun göçlere kadar Yörük Türklerinden oluşmaktaydı. Göçlerden sonra boşalan bazı Türk köylerine Makedonlar tarafından yerleşilmiş ise de birçok Türk köyü halen terk edilmiş olarak durmaktadır. Bu da verimli toprakların boş kalması sebebiyle ülkenin ekonomik yapısını olumsuz yönde etkilemektedir. Bununla birlikte bölgede, günümüzde nüfusu Yörük Türklerinden oluşan Dedeli, Çalıklı, Kalıkova, Bağçebosu, vs. birkaç Türk köyü mevcudiyetini sürdürmektedir. (Y. Ağanoğlu)

92 Suat Engüllü, "Balkan Savaşlarından Sonra...", ss. 102-103.

Diğer bir eserde de Balkan Harbi'nde Kalıkova köyünde meydana gelen aynı olay yorumlanırken Sırp askerlerin Türklere saldırıp katliam yaptıkları belirtilmektedir.⁹³

IV. Sonuç

Osmanlı Devleti'nin, Balkan Harbi esnasında ve sonrasında "Mezalim mi, göç mü?" ikilemi karşısında kalması belki de devlet adamlarının yaşadığı en acı karar olmuştur. Hükümetin düştüğü zor durum 19 Nisan 1913 tarihli Meclis-i Vükela kararında şu şekilde belirtilmektedir: "Rumeli'deki ahâli-yi İslâmiye'nin Anadolu'ya hicretleri için hükümet-i seniyece teshilât ve teşvîkât icrâsı oralarda anâsır-ı İslâmın tedennîsini mûcib olacağı gibi ahâli-i merkûmenin oralarda bırakılmaları da kendilerinin mezâlîme marûz bırakılarak inkirâzlarını müeddi olacağından."⁹⁴

Resmi belgedeki bu ifadeler devletin düştüğü büyük zorluğu ve yaşadığı çelişkiyi göstermektedir. Muhacirleri kabul etse, göçü teşvik ederek ve Rumeli'deki İslam varlığı sona erecektir. Kabul etmese vahşî çetelerin ellerinde katliama uğrayan ya da açlıktan, soğuktan ölen diğer muhacirler gibi yok olacaklardır. Sonuçta hükümet askerî açıdan aldığı büyük yenilginin farkında olarak muhacirleri buldukları yerlerde koruyamayacağı gerçeğiyle yüz yüze kalmış ve istemeyerek de olsa maddî-manevî büyük zorluklara katlanarak muhacirlerin gelişini (teşvik etmeden) kabul etmek zorunda kalmıştır.

İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinden Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın anılarında Balkan harbi neticesinde Sırp, Yunan ve Bulgarlar tarafından çoğunluğu kadın çocuk olmak üzere katledilenlerin sayısının 500.000 civarında olduğunu belirtmektedir.⁹⁵

Başka bir kaynakta Balkan Savaşları'ndan sonra Türkiye'ye 640.000 kişinin göç ettiğinden söz edilmektedir.⁹⁶ 24 Mart 1918 tarihli Meclis-i Ayan toplantısında dönemin Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyyesi Müdürü Hamdi Bey, II. Meşrutiyet'e kadar gelen muhacir nüfusunun tespit edilemediğini söylüyor ancak "1293'ten beri tetkik ettiğimiz kuyuda 854.870 muhacir olduğunu anlıyoruz" diyordu. Meşrutiyetten ve Balkan Harbi'nden sonra gelenleri ise 450.000 olarak tespit ettiklerini belirtiyordu.⁹⁷

93 Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Yugoslavya'da Türk Kültürü* (İstanbul: 1987), s. 16.

94 BOA., MV. 176/36, 132 sayılı 6 Nisan 1329 (19 Nisan 1913) tarihli Meclis-i Vükela mazbatası.

95 Cemal Paşa, *Hatırat*, Yay. Haz. Metin Martı (İstanbul :1996), s. 79.

96 İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi" *Toplum Bilim*, Sayı 50, İstanbul 1990, s. 49-72'dan aktaran Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), s. 56

97 Meclis-i Ayan Zabıt Cerideleri 3, 4, 2, 41 24 Mart 1334, s. 2215-217'den aktaran F. Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan...*, ss. 56-57.

Balkan Harbi esnasında sivil halka uygulanan mezalim ve göçün bilânçosuna bakıldığında durumun korkunçluğu ortaya çıkmaktadır. 1911 senesinde Osmanlı'nın elinde bulunan Rumeli'nin Müslüman nüfusu 2.315.293 kişidir. Oysaki Balkan Harbi sonrası farklı yıllarda yapılmış Yunan, Bulgar ve Yugoslavya kaynaklarında bu ülkelerce Balkan Harbi'nde alınan topraklarda kalan Müslüman nüfusa bakıldığında bu nüfusun 870.114 kişi olduğu görülmektedir. Fark 1.445.179 kişidir ki böylece toplam nüfusun %62'si eksilmiş olmaktadır. Bunun ne kadarı göç ne kadarı katliam sonucu öldürüldüğünü kesin sayılarla bilmek imkânsız ise de, Justin McCarthy'nin yapmış olduğu demografik analiz metotlarıyla, yaklaşık bir neticeye varılabilmektedir.

Bu metoda göre 1.445.179 kişiden Türkiye'ye göç edenlerin sayısı olan 812.771 kişi (413.922 kişi 1912-1920 tarihleri arasında Türkiye'ye göç etmiş, 398.849 kişi de 1921-1926'da Türk-Yunan Mübadele Anlaşmasına göre Türkiye'ye gönderilmiştir), çıkarılınca Balkan Harbi esnasında katliam sonucu öldürülen Müslümanların sayısı 632.408 kişi olarak çıkmaktadır. Bu sayı zapt edilmiş Rumeli'nin toplam nüfusunun %27'sine tekabül etmektedir.⁹⁸

Balkan Harbi sonrasında Osmanlı Avrupası Müslüman nüfusundan 632.408 kişinin sistematik bir şekilde katledildiği, 812.271 kişinin 1912-1926 yılları arasında Rumeli'den Türkiye'ye göç etmek mecburiyetinde bırakıldığı ortaya çıkmaktadır ki bu veriler sivil halka yapılan mezalimin en önemli verilerindedir.

1912-13 Balkan Harbi'nde sivil halka yapılan mezalimin uzantıları yaklaşık 100 yıldır hala devam etmektedir. I. Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı, 1992 Bosna ve 1999 Kosova krizleri esnasında Balkanlar'da sivil Türk ve Müslüman halka yönelik olarak gerçekleştirilen katliamların izleri hala çok tazedir. Özellikle Uluslararası Adalet Mahkemesi'nin bir soykırım olarak nitelediği Srebrenitsa soykırımı sonucu, her gün ortaya çıkan toplu mezarlarda bulunan (aranan) Müslüman kemiklerinin her sene yapılan törenle toprağa verilmesinde olduğu gibi.

Balkan Harbi Osmanlı Devleti'nin yaşadığı diğer harplerden çok farklı özellikler taşımasının yanı sıra, neticeleri itibariyle de Osmanlı Tarihi, Avrupa Tarihi ve hatta Dünya Tarihini değiştirecek kadar önemli bir savaş olmuştur. Osmanlı Devleti'ni, Anadolu ve Rumeli toprakları üzerinde, adeta iki ayağı üzerinde duran bir insana benzetmek hiç yanlış olmaz. Baş İstanbul, gövde tüm memleket, bu gövdeyi taşıyan bir ayak Rumeli, diğer ayak ise Anadolu'dur. Baş ve gövdeyi taşıyan iki bacadan birinin kaybedilmesinden sonra bir insan nasıl ayakta duramaz ise Osmanlı Devleti de fazla yaşayamamış ve 1922 sonlarında tarihin sayfalarındaki yerini almıştır.

98 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün...*, ss. 184-192.

Rumeli'nin kaybedilmesinden sonra 97 yıl geemesine rağmen, hala iimiz yanıyor çünkü günümüzde de Balkanlar'da Türkler ve akraba toplulukları addedilen Boşnaklar, Arnavutlar ve Torbeşler gibi topluluklar yaşamaktadır. Onların rahat ve güvenlik içinde millî ile dinî tüm demokratik haklarını kazanmış ve insanca bir şekilde yaşamlarını sürdürmelerini isteyen Türkiye Cumhuriyeti devleti ve vatandaşlarının, Balkanlar'da kardeşlerimiz ve akrabalarımız aleyhinde yaşanan en ufak kötü bir gelişmeden bir acı duymaması mümkün değildir.

Kaynakça

Kitaplar ve Makaleler

AĞanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi G*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2001.

Alp, İlker. *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989)*. Ankara: Trakya Üniversitesi, 1990.

Andonyan, Aram. *Balkan Harbi Tarihi*. Çeviren Zaver Biberyan. İstanbul: Sander Yayınları, 1975.

Arşiv Belgelerine Göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan Mezalimi, cilt 1 Balkanlar'da Yunan Mezalimi. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995.

Arslan, Ali. "Yunanistan'ın Doğu Ege Politikası İle Osmanlı Devleti'nin Adalardaki Halkla İlişkileri ve Yardımları (1913-1919)." *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı 12 (İstanbul 1998).

Aydemir, şevket Süreyya. *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*. cilt II. İstanbul: 1986.

Balkan Harbi, 3.cilt 1. kısım, Garp Ordusu, Vardar Ordusu ve Ustruma Kolordusu. Ankara: T.C. Genelkurmay Başkanlığı, 1993.

Bıyıkhoğlu, Tevfik. *Trakya'da Milli Mücadele*, cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Castellan, Georges. *Balkanların Tarihi*. İstanbul: Doğan Yayınları, 1995.

elik, Recep. "1328 Balkan Harbi'nde şark Ordusu Komutanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı (Tahlil ve Metin)." Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1991.

Cemal, Hasan. *Tekrar Başımıza Gelenler*. Çeviren Murat Çulcu. İstanbul: Kastaş Yayınları, 1991.

Cevad, Ahmed. *Balkanlarda Akan Kan (Kırmızı-Siyah)*, yayına hazırlayan: Şevket Gürel. İstanbul: Şamil Yayınları, t.y.

Dündar, Fuat. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Engüllü, Suat. "Balkan Savaşlarından Sonra Makedonya'da Türkler." Makedonya'da Rumeli Türkleri'nin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı, İzmir 1996.

Engüllü, Suat. *Pırnalı'dan Çıktık Yola*. Üsküp: Birlik Yayınları, 1989.

Halaçoğlu, Ahmet. *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri 1912-1913*. Ankara: TTK Yayınları, 1995.

İpek, Nedim. *Rumeli'den Türk Göçleri*. İstanbul: TTK Yayınları, 1994

Kocabaş, Süleyman. *Balkanlarda Panislavizm*. İstanbul: Vatan Yayınları, 1986.

Koloğlu, Orhan. "Türk'ün Çözemediği bir Taktik: Propaganda Aracı Olarak Şiddet (1890 Armanie Örneği)." *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri Bildirileri*. İstanbul: 1996.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi*, II Baskı. Ankara: TTK Yayınları, 1987.

McCarthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün*. Çeviren Bilge Umar. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1998.

Muhtar, Mahmud. *Balkan Harbi, Üçüncü Kolordunun ve İkinci Doğu Ordusu'nun Muharebeleri*, yayına hazırlayan M. Ziyaeddin Engin. İstanbul: 1979.

Nivet, Henry. *Balkan Haçlı Seferinde Avrupa Siyaseti ve Türklerin Felaketi*. Çeviren Ragıp Rıfki. İstanbul: Birleşik Yayınları, t.y.

Öztuna, Yılmaz. *Rumeli'ni Kaybımız, 93 ve Balkan Savaşları*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1990.

Saray, Mehmet. "Türkiye'nin Dış Türkler Dramı ve İnsan Hakları." *Tarih Boyunca Türklere İnsani Değerler ve İnsan Hakları (Yüzyılımız ve Türkiye Cumhuriyeti)*, üçüncü kitap. İstanbul: 1993.

H. Yıldırım AĞANOĞLU

ŖimŖir, Bilal N. *Bulgaristan Türkleri*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1986.

ŖimŖir, Bilal N. "Bulgaristan Türkleri ve Gç Sorunu." *Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1985.

Ŗıvgın, Hale. "Makedonya'da Türk ve Müslümanlara Yapılan Mezalim (1902-1912)", *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, sayı: 1 (Yaz 2006).

Sloane, William. *Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar*, Çeviren Sibel Özbudun. İstanbul: 1987.

Söylemezoğlu, Galip Kemali. *Hariciye Hizmetinde Otuz Sene*. İstanbul: Ŗaita Matbaası, 1949.

Tokay, Gl. "Makedonya Sorunu (1878-1913)." *Berlin AntlaŖması'ndan Günümüze Balkanlar*, yayına hazırlayan Mustafa Bereketli. İstanbul: Rumeli Vakfı Kültür Yayınları, 1999.

Toprak, Zafer. *Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.

Turan, Ömer. "Bulgaristan'da Türklere ve Müslümanlara Yapılan Mezalim." *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, sayı 1, (Yaz 2006).

Uzer, Tahsin. *Makedonya EŖkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979.

Yerasimos, Stefanos. *Milliyetler ve Sınırlar*. İstanbul: Tekeli İletifim Yayınları, 1995.

ArŖiv Belgeleri

BOA, DH. KMS 1/43_10, HaŖmet Hasan imzalı Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 21 Kanun-ı Sani [1]329 tarihli rapor.

BOA, HR. SYS, 13/2_20, Selanik Konsolosluğu'ndan Hariciye Nezareti'ne 23 Mart 1914 tarihli BaŖŖebender Fuad Selim imzalı mahremane rapor.

BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 2, Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 20 Eylül 1329 (3 Ekim 1913) tarihli tahrirat.

Balkan Harbi'nde Sivil Halka Yapılan Mezalim

BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 7 Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden fevkalade mühim ve müstacel kaydıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Teşrinievvel 1329 (1 Kasım 1913) tarihli tahrirat.

BOA., DH.KMS., 1/31 Lef 7 Selanik Heyet-i İslamiyesi'nden fevkalade mühim ve müstacel kaydıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 19 Teşrinievvel 1329 (1 Kasım 1913) tarihli tahrirat.

BOA., MV. 176/36, 132 sayılı 6 Nisan 1329 (19 Nisan 1913) tarihli Meclis-i Vükela mazbatası.